

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra pedagogiky

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Projevy šikany u dětí na 2. stupni ZŠ

Chicane Attacks on the Second Degree of Primary Schools

Studijní obor: Učitelství pedagogiky

Forma studia: kombinovaná

Vedoucí diplomové práce:
PhDr. Michaela Vítěčková, Ph.D.

Vypracovala:
Renata Landová

Praha, 2011

PODĚKOVÁNÍ

Velmi bych chtěla touto cestou poděkovat vedoucí mé diplomové práce paní doktorce Michaelě Vítěčkové za milou a výbornou spolupráci a za profesionální vedení při tvorbě diplomové práce. Také bych chtěla poděkovat ostatním dotázaným za jejich ochotu a vstřícnost.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V.....dne.....

podpis.....

ABSTRAKT

Diplomová práce Projevy šikany u dětí na druhém stupni ZŠ je soustředěna na šikanu, její formy, projevy a pozornost je věnována taktéž její novější formě – kyberšikaně. Snahou práce je podívat se na tento patologický jev více z pohledu oběti, zamýšlím se nad kořeny agresivity a šikany, významnou část práce věnuji agresorům a obětem šikany. Cílem mé diplomové práce je zjistit, jakými způsoby se oběť vyrovnává s útoky agresora. Zjistit způsoby a zároveň i možnosti, které je možno použít při vyrovnávání se s následky šikany. Pomocí metody rozhovoru s odborníky – výchovní poradci na ZŠ a psycholog pedagogicko-psychologické poradny hledám odpovědi na svou empirickou otázku. Jako doprovodnou metodu výzkumu jsem využila kazuistiku.

Závěr práce obsahuje celkový souhrn získaných poznatků, jež by se mohly využít v praxi při následné práci s oběťmi šikanování.

KLÍČOVÁ SLOVA

šikana, kyberšikana, oběť, agresor, intervence, represe, prevence

SUMMARY

This dissertation called "The manifestation of chicane among children of the second grade of an elementary school" concentrates on chicane, its manifestation and an appearance of chicane and also reflects its newest form - a cyberchicane. The aspiration of my dissertation is to look at this pathological phenomenon more from the victim's point of view, I come to think of roots of aggressiveness and chicane as well as I pay attention to aggressors and victims of chicane. The aim of my dissertation is to find out ways the victim faces up to attacks of an aggressor and also to find out the effective ways and possibilities to help handling the chicane aftermath. Using a method of a dialog with specialists - pedagogical consultants working in elementary schools and pedagogical and counseling psychology experts - I seek answer to my empirical question. I use casuistry as a companion method. The final part of my dissertation includes a grand summary of acquired knowledge that could be used practically in a subsequent work with victims of chicane.

KEYWORDS

chicane, cyberchicane, victim, aggressor, intervention, repression, prevention

OBSAH

ÚVOD.....	8
TEORETICKÁ ČÁST	9
1 ZÁKLADNÍ POJMY	9
1.1 Vývoj odborného pohledu na šikanu	9
1.2 Pojem agresivita.....	9
1.3 Pojem šikana	10
1.4 Pojem kyberšikana	11
1.5 Charakteristika vývojové fáze rané adolescence	12
2 KOŘENY AGRESIVITY A ŠIKANY.....	13
2.1 Teorie vrozené agrese	13
2.2 Reaktivní teorie agrese.....	14
2.3 Teorie naučeného chování.....	14
2.4 Fylogenetické příčiny.....	15
2.5 Vliv rodiny.....	16
2.6 Negativní vliv médií.....	17
2.7 Kulturní kořeny šikany a agresivity.....	18
2.8 Další možné příčiny vzniku šikany.....	19
3 OBĚTI A AGRESOŘI	20
3.1 Typy oběti šikany.....	20
3.2 Typy oběti kyberšikany	20
3.3 Typy agresorů.....	21
3.4 Typy kyberagresorů.....	21
3.5 Vztah mezi agresorem a obětí.....	23
3.6 Šikana a kyberšikana	23
3.7 Vnitřní zábrany proti agresi.....	24
3.8 Vývojová stadia šikany	24
3.9 Typy šikany.....	25
3.10 Formy šikany	25
3.11 Diagnostika šikany	26
3.12 Postup vyšetřování šikany	27
3.13 Kyberšikana v ČR	28
3.14 Podoby a formy kyberšikany	29
3.15 Typy kyberšikanování	29
3.16 Odlišnosti kyberšikany.....	30
3.17 Kybergrooming.....	31
3.18 Závislost na internetu	32
3.19 Jak se chránit při útocích	32
3.20 Pohlaví a sklon k agresi	33
3.21 Homofobie.....	33
3.22 Třídní kolektiv.....	34
3.23 Osobnost učitele.....	34
3.24 Rodiče agresorů a obětí.....	35
3.25 Právní a trestní aspekt šikany.....	36
4 ZÁSADY A NÁPRAVA NÁSLEDKŮ	37
4.1 Represe a péče o agresora	37
4.2 Následky šikany u oběti	37
4.3 Oběť a pomoc.....	38
4.4 Léčba nakaženého kolektivu.....	39
4.5 Minimální preventivní program škol a program proti šikaně	39

EMPIRICKÁ ČÁST	41
5 VÝZKUM.....	41
5.1 Cíl výzkumu.....	41
5.2 Empirický vzorek.....	41
5.3 Metody výzkumu	41
5.3.1 Kazuistika.....	41
5.3.2 Hlubkové interview.....	42
5.4 Metody zpracování výzkumu.....	42
5.4.1 Otevřené kódování a „vyložení karet“	42
5.5 Výsledky výzkumu.....	43
5.5.1 Kazuistika č. 1 – Šikana a její následky pro oběť	44
5.5.2 Kazuistika č.2 Šikana v novém kabátě – kyberšikana	51
5.5.3 Rozhovor č. 2	54
5.5.4 Rozhovor s psychologem PPP – č. 3	57
6 ZÁVĚR VÝZKUMU	61
ZÁVĚR	63

ÚVOD

Pro svou diplomovou práci jsem si vybrala téma šikany zcela záměrně. Pracuji jedenáctým rokem jako učitelka odborných předmětů na střední škole a od letošního školního roku zastávám funkci školního metodika prevence. Problematika šikanování je s přibývajícím agresivitou dětí velkým problémem nejen škol. Kyberšikana, o které řada dětí, rodičů ani pedagogů není dostatečně informována, je více rozšířena mezi pubescenty. Je nezbytně nutné si uvědomit, že šikanování zanechává mnohdy vážné následky nejen na samotné oběti, ale také na jejím okolí. Zhoubné bujení šikany v třídním kolektivu pak způsobí onemocnění celé skupiny. Nelehkou situaci jistě zažívají ředitelé škol. Připouštějí obecně, že šikana se vyskytuje a vzrůstá, ale přiznat ji na své škole již vyžaduje odvalu. Příčinou obav může být strach z důsledků zjištěné šikany na škole.

Diplomová práce *Projevy šikany u dětí na druhém stupni ZŠ* je soustředěna na šikanu, její formy a projevy a pozornost je věnována taktéž její novější formě – kyberšikaně. Celou práci člením na část teoretickou a část praktickou. V teoretické části pracuji se základními pojmy, zamýšlím se nad kořeny agresivity a šikany, významnou část práce věnuji agresorům a obětem šikany. Cílem mé diplomové práce je zjistit, jakými způsoby se oběť vyrovnává s útoky agresora. Zjistit způsoby a zároveň i možnosti, které je možno použít při vyrovnávání se s následky šikany. Pro výzkum jsem si zvolila metodu rozhovoru s výchovnými poradci na základních školách a též s psychologem pedagogicko- psychologické poradny, který má možnost následně pracovat s oběťmi šikanování. K doplnění pohledu na problematiku, jak se oběť vyrovnává s útoky agresora, prezentuji ve své práci dvě kazuistiky.

Klíčové prameny a zdroje, z nichž jsem čerpala ve své diplomové práci, jsou převážně odborné publikace uvedené v seznamu literatury. Výborným zdrojem kvalitních informací o kyberšikaně je brožura pro učitele vydaná společností *Člověk v tísni*. Doplnující informace jsem načerpala z webových odkazů.

Zjištěné poznatky z mé práce by mohly být nápomocny nejen laické veřejnosti, ale i učitelům, rodičům, žákům, případně výchovným poradcům a metodikům prevence. Vzhledem k tomu, že šikana může zítra potkat v jakékoli formě a podobě i nás dospělé, neměli bychom tento problém brát na lehkou váhu a říkat si, že se nás to netýká.

TEORETICKÁ ČÁST

1 Základní pojmy

1.1 Vývoj odborného pohledu na šikanu

Krutost a zlomyslnost jsou starými lidskými nectnostmi. Odborníky na šikanu však překvapuje nový jev – krutost bez prožití vzteku nebo nenávisti – tzv. nemotivované násilí.

Zpočátku se na šikanu pohlíželo spíše jako na akci větší skupiny, jež ztratila sebekontrolu. V sedmdesátých letech se šikanou více zabýval Dan Olweus, avšak výsledky jeho výzkumu byly víceméně ignorovány.

Na konci osmdesátých let se této problematice začali věnovat v USA a v dalších evropských zemích a dokonce se pořádaly i specializované světové konference.

Výzkumy z posledního období si více všímají, jaké děti zaujímají k šikaně postoje a jak ji vlastně chápou. V naší zemi je předním odborníkem na šikanu etoped Michal Kolář, s jehož jménem je spojena první celostátní konference o školním šikanování pořádaná v roce 2004.

Základním úkolem výchovy a školní práce v demokratické společnosti je chránit slabé před silnějšími a bezohlednějšími, na tento cíl by měla navazovat práce učitelů a ostatních pracovníků, jež se dostávají do kontaktu se žáky.

1.2 Pojem agresivita

Kořeny agresivního a násilného chování dětí a mládeže bychom našli v jejich raném dětství. Literatura vztahující se k problematice agresivity nabízí jako důvod pro tento druh chování autoritativní výchovu, svůj vliv má nesporně i snížení rozumových schopností jedinců. V dnešní době se mezi dětmi a mládeží vyskytuje v hojné míře porucha pozornosti spojená s hyperaktivitou (syndrom ADHD), jehož důsledky dotyční jedinci kompenzují právě násilím. Nezapomeňme však, že agresivita patří mezi vrozené modely chování a má tedy i u člověka biologické dispozice.

Agresivní chování lze specifikovat jako porušování sociálních norem, omezující práva a narušující integritu živých bytostí. Jedná se o omezování symbolického nebo reálného charakteru, poškozování a ničení. Agresivitu lze chápat jako sklon k takovému chování. Agrese označuje přímo aktuální projev takového chování (Vágnerová, 1999).

K vymezení pojmu agrese se dvojice autorů F. Koukolík a J. Drtilová vyslovuje takto: *„Agrese je normální druh chování, jehož smyslem je ve volné přírodě přežít. Násilné chování je patologická agrese, jejímž smyslem je něco poškodit, někomu ublížit nebo jej zabít“* (Koukolík, Drtilová, 2002, s. 164).

V podobném smyslu jako slovo agrese se užívá slovo násilí, které vyjadřuje spíše způsob, jakým se agrese uskutečňuje. Agrese je naučená, tzn., že si ji osvojíme na základě zkušenosti. Agresivní sklony se ale u člověka utvářejí na základě instinktivní výbavy v prvních letech života. (Říčan, 1995).

Většina autorů se shoduje v názoru, že šikana je velký problém trápící naši společnost. Agresivita stoupá, přibývá šikana, razantnější, krutější a důmyslnější. Šikanování patří k nejzávažnějším deformacím sociálních vztahů, rolí, norem života.

V současnosti je šikana chápána spíše ve smyslu násilí, užívané jedním agresorem vůči jedinci nebo skupiny agresorů proti jedinci nebo malé skupině.

Okolnosti prostředí nás někdy nutí k tomu, abychom užili agresivitu ve svém chování. Každý z nás někdy ve své životní dráze někdy čelil určité formě a způsobu násilí. Naše kultura je prodchnuta typickým postojem. Jsme-li svědky násilí a agresivity, raději se nezaplétáme a děláme, že nic nevidíme. Pokud je agresivita použita v přijatelné míře, pak může i posloužit k posílení sebevědomí, autority a má ve své podstatě vliv pozitivní. Vhodnému a zdravému prosazení agresivity v chování člověka se říká asertivita.

1.3 Pojem šikana

Šikanování je negativní společenský fenomén, který zasahuje do psychické i fyziologické vnitřní integrity jedince.

Podle F. Koukolíka a J. Drtilové je šikana definována jako svévolné psychologické, emoční a fyzické ohrožování jednoho žáka žákem jiným, které se odehrává ve škole nebo na cestě ze školy domů. Stejně jako žáků se týká studentů, učňů, vojáků i zaměstnanců. Povaha a rozsah šikany podle autorů kolísá od přímého k nepřímému ohrožování, od nevelkého dráždění oběti k útoku, jenž je v rozporu s platnými zákony a může ohrozit na životě (Koukolík, Drtilová, 2001).

M. Kolář při definování pojmu šikana zdůrazňuje, že v právní praxi bývá pojem šikana používán jako synonymum pro úmyslné jednání, které je namířeno záměrně proti jinému subjektu a útočí na jeho důstojnost (Kolář, 2000).

Autor H. H. Erb na šikanu coby pojem nahlíží tak, že její výskyt lze postihnout jako denní zkušenost každého dítěte. Uvádí:

„K násilí dochází den co den. Dochází k němu všude i v rodině, ve škole a mezi kamarády. Jeho oběti se pořád ještě častěji stávají dívky. Dívky ještě mají sklon obviňovat samy sebe za to, že jim někdo ublížil. Kluci a mladí muži naproti tomu často považují šikanování a podobné chování za kavalírský delikt. Násilí začíná už urážlivými poznámkami, které zraňují a bolí“ (Erb, 2000, s. 20).

Obecnější vymezení najdeme v přehledu sociálně patologických jevů u M. Vágnerové. Autorka zde šikanu definuje jako násilně ponižující chování jednotlivce nebo skupiny vůči slabšímu jedinci, jež není schopen ze situace sám uniknout a nemůže se efektivně bránit. (Vágnerová, 1999).

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky na svých webových stránkách připravilo pro řešení a prevenci šikany rozsáhlý soubor klíčových informací. Uvádíme zde přesné vymezení šikany, které MŠMT směřuje k učitelské i rodičovské veřejnosti: *„Šikanování je jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit jedinci, ohrozit nebo zastrašovat jiného žáka, případně skupinu žáků. Je to cílené a obvykle opakované užití násilí jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Zahrnuje jak fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věcí druhé osobě, tak i útoky slovní v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování. Může mít i formu sexuálního obtěžování až zneužívání. Šikana se projevuje i v nepřímé podobě jako nápadné přehlížení a ignorování žáka či žáků, třídní nebo skupinou spolužáků.“¹*

1.4 Pojem kyberšikana

Pro některé jedince velká neznámá, pro jiné prostor a výborná příležitost, jak páchat zlo. Zatímco generace rodičů a starších lidí o této nové formě šikany vědí málo nebo téměř nic, mladší věkové kategorie vědí své. Ve virtuálním světě se nám otvírá další možnost pohodlně trápit druhého člověka.

Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení definuje, že šikana se může nově realizovat i prostřednictvím elektronické komunikace, jedná se o tzv. kyberšikanu. Ta zahrnuje útoky pomocí e-mailů, SMS zpráv, vyvěšování urážlivých materiálů na internetové stránky apod.²

---

¹ Metodický pokyn k prevenci a řešení šikanování mezi žáky MŠMT

² Metodický pokyn k prevenci a řešení šikanování mezi žáky MŠMT

„Termínem kyberšikana (cyberbullying) označujeme nebezpečné komunikační jevy realizované prostřednictvím informačních a komunikačních technologií (např. pomocí mobilních telefonů nebo služeb v rámci internetu), jež mají za následek ublížení nebo jiné poškození oběti“ (Krejčí, 2010, s. 3).

Kyberšikana a tradiční formy šikany mají jednu zásadní věc společnou - jejich cílem je někomu ublížit fyzicky či psychicky. Kyberšikana v mnoha případech dokonce začíná jako doprovodný jev tradiční formy šikany, jejich projevy se prolínají a doplňují (Krejčí, 2010).

1.5 Charakteristika vývojové fáze rané adolescence

Poněvadž smyslem této diplomové práce je napsat o projevech šikany u dětí na druhém stupni ZŠ, budu nyní charakterizovat žáky středního školního věku. Pubescenti se nacházejí ve věkové kategorii 12 až 15 let. Mimo bouřlivého tělesného a pohlavního dospívání je pro toto období typický tělesný i duševní neklid. Děti jsou velmi hluční, rádi se předvádějí před ostatními za účelem imponování, někdy jsou však plaší a stydí se. Chlapci a dívky se o sebe navzájem začínají zajímat, avšak nenavazují přátelství, spíše děvčata pohrdají hochy. Období puberty provází typická snaha o postupné odpoutávání se od rodičů a tendence být nezávislý. Tento jev je doprovázen zvýšenou kritičností vůči dospělým a neochotou plnit příkazy a zákazy. Děti se nám dospělým jeví jako vzdorovité, neposlušné, často až bezohledné. Toto období je plné velkých nejistot a změn. Děti mají tendenci se řídit různými vzory, idoly a módou, hledají svoji novou identitu, často bohužel pomocí agresivního a drzého jednání a chování. Tělesné tresty mohou mít v tomto období špatné následky – ponižují je, zahanbují a zraňují jejich křehké sebevědomí. Autorita rodiče pak v očích citlivého dítěte velmi poklesne a dítě se často za rodiče i stydí, že selhali. Tam, kde rodinné zázemí selhává, začínajíse objevovat výchovné problémy zvyšuje se tendence splynutí s některou negativní sociální skupinou.

2 Kořeny agresivity a šikany

Na úvod této kapitoly alespoň stručně představím teorie, které se snaží vysvětlit původ agrese. V praxi se však vzájemně doplňují, prolínají a někdy též popírají. Jsou jimi: teorie vrozené agrese, reaktivní teorie agrese a teorie naučeného chování. Nejvíce mne zaujala teorie vrozené agrese, o které se nyní více rozepíši.

2.1 Teorie vrozené agrese

Hlavní představitelé této teorie jsou **Sigmund Freud** a **Konrád Lorenz**.

K. Lorenz zastává názor, že agrese je způsobena pudový vnitřním napětím, které intenzivně hledá možnost vybití se ve svém okolí. Energie typická pro určité instinkty se kumuluje v nervových centrech, jež se vztahují k příslušnému chování. Nahromadí-li se dostatek energie, tak dochází i bez vnějšího podnětu k výbuchu. Lidé i zvířata si vhodné impulsy k uvolnění energie vyhledávají aktivně sami. U lidského pokolení mohu jako příklad zmínit války. U zvířat vede agrese k selekci vhodného samečka, což je významné v zájmu samic, má tedy zde agrese ochrannou funkci. Hrozba agrese pomáhá zajistit přežití organismu, druhu a vede k výběru nejsilnějších jedinců. V civilizovaných zemích se hrozbou násilí pomáhá udržovat nastolený pořádek ve společnosti (Poněšický, 2005).

Freudova psychoanalyticky zaměřená koncepce byla a je ještě vlivná i v současnosti, nicméně veřejností nebyla příliš čtena pro svou složitost a obtížnost. Psychiatr Freud se zabýval hledáním biologických kořenů agrese. Tvrdil, že v živých organismech existuje tendence jak k růstu a rovnováze, tak zároveň k rozpadu a zániku. Zabýval se také polaritou mezi rovnováhou a konfliktem, mezi pudem k životu (eros) a pudem ke smrti (thanatos). Jako východisko a řešení tohoto konfliktu viděl Freud v přijetí konfliktní povahy společnosti. Pud smrti lze charakterizovat jako sklon k sebestrukci, což si lze vysvětlit jako volbu mezi zánikem a agresí vůči druhému. Smrt pojímá jako konečné sebezničení, kdy už člověku nezůstávají žádné síly k boji (Poněšický, 2005).

Teorie Lorenzova a Freudova byly nazvány jako **hydraulické modely**, podle podobnosti tlaku vody či páry v uzavřeném prostoru. Podobné a rozdílné názory obou představitelů teorie vrozené agrese:

Lorenzův pud agresivity je prospěšný životu, kdežto Freudův pud smrti slouží právě smrti. „*Proto také závěr, k němuž Lorenz dochází, že člověk je hnán vrozeným ničivým pudem, je ve svých důsledcích stejný jako závěr Freudův. Freud však staví ničivý pud proti stejně silnému tlaku erotu (život, sex), zatímco pro Lorenze je láska produktem agresivního instinktu* (Fromm, 2007, s. 33).

Oba průkopníci souhlasí s tvrzením, že působí nezdravě, jestliže se agresivita nemůže vybit. Freud učil, že potlačí-li se agrese směřující ven, pro jedince je to působení nezdravé.

Lorenz uvádí, že dnešní civilizace má velké problémy s dostatečným odreagováním agrese založené na pudovém jednání.

Hlavní rozdíl mezi těmito dvěma teoriemi je v tom, že Freud zkoumal a studoval lidi, jejich chování a projevy pramenící z nevědomí. Lorenz pozoroval převážně nižší zvířata. Jeho hlavní empirickou metodou bylo přenášení závěrů o chování zkoumaných zvířat na lidské chování a projevy, což není pro empirický výzkum dostatečné.

2.2 Reaktivní teorie agrese

John Dollard vytvořil svou proslulou hypotézu frustrace - agrese. Z analýzy této hypotézy vyplývá, že přítomnost agrese je přímým důsledkem nějaké frustrace a zároveň obráceně, existuje-li frustrace, musí zákonitě vést k různé formě agrese. Tato teorie byla velkou většinou psychologů akceptována.

Slovo frustrace může být velmi mnohoznačné. Frustrován může být jedinec, pokud se objeví překážka v průběhu dosahování určitého cíle. Frustrace může doprovázet člověka jako následek prožitých psychických traumat. Snad největším faktorem pro intenzitu a častost výskytu frustrace je charakter jedince. Kdyby člověk neměl příležitost setkávat se a vyrovnávat se s frustrací, nemohl by se duševně dále vyvíjet. Časté zkušenosti ukazují, že lidé jsou schopni žít s řadou frustrací a nemusí se chovat agresivně.

Přítomnost frustrací má i svůj pozitivní význam. Pokud rodiče vychovávají potomka protekcionářsky nebo příliš ochranně, ten pak v pozdějším životě není schopen řešit i běžné situace, pokládá je za velmi zatěžující a stresující. Děti, které nemusely překonávat přirozené překážky, jsou ošizeni o následnou radost z překonání nesnází. Své frustrace se nenaučily řešit sociálně akceptovaným způsobem, což může vést k agresivnímu chování z bezradnosti.

2.3 Teorie naučeného chování

Zastánci této teorie tvrdí, že agrese je naučeným vzorcem sociálního chování na základě posilování a učení napodobováním. Způsob reagování na opakující se situaci je naučený a vyvolává agresivní chování za účelem zisku. Průkopníkem zmiňované teorie je **Albert Bandura**, který prokázal výzkumem i experimentálně význam tří hlavních činitelů při učení se agresivním vzorcům chování. Prvním z nich je averzivní zkušenost, dále předvídané zisky a za třetí pozorování jiných agresorů.

V šedesátých letech minulého století prováděl A. Bandura pokusy s dětmi ve věku od tří do šesti let s gumovým panákem Bobo, jemuž dospělý vzor ubližoval. Bylo tak prokázáno, že agresivnímu chování je možno se naučit v rámci **imitace**. Pokud byl model za násilí chválen a posléze odměněn, děti pak opakovaly vůči hračce násilné chování. Druhá skupina dětí shlédla situaci, kdy byl model napomenut, a negativně se neprojevila v důsledku očekávání nesouhlasu (Vališová, Kasíková, 2011).

Jestliže žije dítě v patologické rodině, kde se naučí špatnému chování, zásadám a je vystavováno agresi, tam tudíž proběhne socializace jedince nesprávně. Násilí a agresi si dítě následně interiorizuje jako normu chování.

2.4 Fylogenetické příčiny

Na úvod je nutné položit si otázku, jak je možné, že ve společnosti civilizované a ve škole dítě či dospívající ponižuje a týrá druhého a ještě se tím může bavit? Často rodiče nedokážou zabránit vzájemným bitkám mezi dětmi doma. Podívejme se na televizní obrazovku, kde není vůbec problém vidět hodně forem násilí od facky až po krutou vraždu.

Většina lidí dobře chápe, že šikana je špatná věc stejně jako další jiné druhy agrese. Pokud druhému člověku ublížíme, máme potom výčitky svědomí. Někteří aktéři šikany však dovedou své svědomí otupit nebo obelhat, své chování vysvětlí jako prospěšnou věc či jej bagatelizují (Říčan, Janošová, 2010).

Některé příčiny šikany bývají zřejmé na první pohled, jiné jsou více skryté. Lidské chování je ovšem jev velmi složitý a komplikovaný.

„Chování je podmíněno velice komplexně. Dědičnost je jedním z mnoha faktorů, které na ně mají vliv. Genetická dispozice může být odpovědná např. za sníženou sebekontrolu či za hyperaktivitu. Tyto vlohy však samy o sobě nevedou k vytvoření delikventní party, která vyloupí obchod. Genetická vloha snižuje, respektive zvyšuje práh pro působení vlivů prostředí.“ (Matoušek, Kroftová, 2003, s. 23)

Otázce vlivu genetiky a prostředí na násilné chování se ve své přehledné publikaci věnují autoři O. Matoušek a A. Kroftová. Zastávají názor, že vlivy prostředí mají při vzniku kriminálního chování o něco větší váhu než vlivy genetické zátěže (Matoušek, Kroftová, 2003).

Násilí, agrese a neustálé konflikty jsou neodmyslitelnou součástí přírody a charakteristickými vlastnostmi všech myslících a mluvících tvorů. Zdrojem agrese v člověku může být nejen pudové jednání, ale i racionálně promyšlené chování, které je naplánované proti morálním zásadám. Agrese je zabudovaná do celého našeho života a jeho způsobu. S tímto názorem se ztotožňuje autor J. Spurný (Spurný, 1996).

Slabost, kterou máme pro agresivní jednání skrytou uvnitř sebe, je jedním ze základních lidských instinktů. I přes velkou spoustu výzkumů věnující se této oblasti stále neexistuje jednotná teorie lidské agresivity, která by zahrnovala všechna stanoviska tohoto druhu lidského chování.

2.5 Vliv rodiny

Rodina je pokládána za nejstarší lidskou společenskou instituci. Snad v každé rodině se její členové občas pohádají. Dítě dovede velmi dobře rozpoznat, kdy se rodiče zase usmíří, a bude klid. Hůře však nese chlad, lhostejnost a nepřátelství, poněvadž pak ztrácí jistotu, kterou mu může dát jen rodina (Matějček, 1994).

Výchova v harmonické rodině vytváří pevný a nepostradatelný základ pro pozdější hodnotovou orientaci člověka. Její zanedbání, zvláště pak výchovy citové, se negativně odráží v pozdějším chování a jednání každého jedince. Zdravě fungující rodina je předpokladem pro správný vývoj lidských tvorů a zároveň podle psychologů je i místem vzájemného uspokojování potřeb rodičů a dětí provázeného pocitem jistoty a bezpečí.

Vliv nevhodného rodinného prostředí na rozvoj nežádoucích způsobů chování zdůrazňuje M. Vágnerová. Dítě nutně potřebuje být citově akceptováno a orientovat se v jasných pravidlech, které ve světě platí. Rodinná výchova má dítě naučit správným vztahům k základním principům chování a hodnotám společnosti. Jestliže rodina neplní svoji funkci dostatečně, jsou tím pak dány větší předpoklady pro vznik negativního prostředí a narušení vývoje osobnosti člověka. Problém se dotýká hlavně rodin rozvrácených a dále rodin, kde je dítě sice materiálně zabezpečeno, ale deprivováno po stránce duševní (Vágnerová, 1999).

„I v dobře situovaných rodinách se vyskytují případy vysloveného nezájmu a nepřátelství rodičů vůči dítěti. Specifikem těchto rodin je, že rodičovské postoje vůči dítěti nepříznivé jsou zde lépe maskovány a jsou paradoxně hůře ovlivnitelné ze strany kohokoli, kdo by se ve prospěch dítěte chtěl angažovat, než v rodinách sociálně slabších.“ (Matoušek, Kroftová, 2003, s. 41).

Další velmi častou příčinu agresivity u dětí najdeme v rodinách, kde trpí syndromem CAN. Psychologové vidí zásadní příčinu vzniku násilí v tom, že mnohé rodiny nejsou pro své děti oporou. Buď se rodiče zabývají vlastním přežitím, mají příliš náročné zaměstnání, a nebo jsou to osoby trpící některou formou závislosti či osoby sociálně neschopné. Slovo CAN je překládáno jako Syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte. Jedinci zažívající od svých rodičů ponížení, bolest a strach pak snadno bývají buď obětí šikany ve škole, nebo naopak agresorem šikanování.

Obětí týrání se daleko častěji stávají děti handicapované, mentálně postižené, nemocné a též děti trpící syndromem hyperaktivity ADHD, či naopak děti apatické. V médiích dnes velmi často prezentují otřesné případy týrání dětí, jejich počet a intenzita stále stoupá. Proč?

Já osobně si myslím, že příčina tkví v nejistotě dnešní uspěchané doby. Na každém kroku nás doprovází stres, sociální nejistoty, strach o ztrátu zaměstnání. Rodiče bývají unavení z existenčních starostí a bohužel děti jsou pro některé z nich ventilem k uvolnění nahromaděného napětí. Jelikož se syndrom CAN nesnadno diagnostikuje, mnoho případů tak bohužel zůstává latentních.

Naší pozornosti by neměl uniknout ani Munhausenův syndrom v zastoupení. Matka způsobuje dítěti zranění a často vyhledává lékařskou péči a zájem zdravotníků. Pravý úmysl skrývá potřebu být oceněna za svou „oddanou péči“ o dítě. Zdravě myslícího a fungujícího člověka by ani nenapadlo, že matka může své dítě záměrně týrat, aby mohla být středem pozornosti.

Strůjcem týrání tělesného i psychického může být nejen dospělý, ale i druhé dítě. Často se za tím skrývá potřeba ventilovat si nahromaděné napětí z těla ven, zvláště pokud je doma týráno. Násilí vrstevnické může mít také vážné následky pro oběť a negativně ovlivnit vývoj osobnosti.

Rodiče dětí, které šikanují, jsou většinou k agresivnímu jednání tolerantnější a sami vychovávají hojně fyzickými tresty. Děti pak agresivní chování vnímají jako správné nebo si prostřednictvím agresivity kompenzují svoje negativní prožitky.

Podíváme-li se na děti ze zařízení ustavní výchovy, ty jsou o pozitivní vliv rodiny úplně ochuzeny, za svůj život projdou celou řadou náhradních domovů. Stále ještě zde bývá kladen důraz na výchovu s téměř vojenským režimem, pozornost je v ústavech spíše věnována záporným stránkám chráněnců. Tyto děti trpí deprivací, v budoucnu mají slabou schopnost navazovat kvalitní vztahy a bývají velmi naivní a snadno zneužitelní (Matoušek, Kroftová, 2003).

2.6 Negativní vliv médií

Násilí v akčních filmech a počítačových hrách je pro dětský psychický a mravní vývoj škodlivé stejně tak, jako návykové látky. Zpravodajské relace lákají diváky na televizní pořady s každodenním podtextem násilí. Informace v masmédiích mají vliv na jedince i celou společnost, svádí k přímému napodobování, působí pustošivě na citový vývoj dítěte. Média však nepůsobí negativně jen na zvyšování hladiny agresivity, avšak konfrontují jedince i se situacemi, které jsou mimo realitu současného života.

Výzkumy bylo dokázáno, že časté sledování násilí trvale mění náš postoj k němu, v podstatě nás svádí k lehkomyšlnosti. Zejména pro malé děti je těžké rozlišovat mezi filmem a reálnou skutečností. Děti a dospívající, jež jsou častými diváky násilných scén, se více chovají agresivněji, učí se napodobováním.

Mezi hlavní média, jež mají velký vliv na děti, můžeme zařadit internet, na němž jsou dostupné bohužel pro kohokoliv i nevhodné hry. Děti u nich tráví spousta času, který by mohly využít efektivněji a zdravěji. Dalším negativem je ono zmiňované násilí a agresivita v nich obsažená. Odpovědnost zůstává však nadále na rodičích, aby měli přehled o svých dětech, jejich aktivitách a volný čas se jim vhodně pokusili zorganizovat.

2.7 Kulturní kořeny šikany a agresivity

Základní součástí kultury jsou společně sdílené domněnky, druhy přesvědčení, hodnoty i druhy chování, které se učením přenášejí z generace na generaci. Kultura je vlastně výsledkem učení. Je vyjádřena symboly a ovlivňuje naše chování. Vztah mezi duševní činností jednotlivých lidí a kulturou, ve které žijí, se považuje za základní otázku mnoha vědeckých oborů. Kulturní vlivy mění stavbu i činnost mozku v úrovni, kterou současné přístroje již dokážou rozlišit. Dokládá teoretické představy minulosti, že kulturní vlivy mohou být stejně „tvůrcem“ normality a optimality jako „tvůrcem“ patologicky fungujících modulů, což se může projevit např. násilným chováním.

Kultuře se učí děti od svých rodičů, vrstevníků, ve školách. Různé kultury mohou kladně hodnotit a učit opačné druhy myšlení, prožívání i chování. V průběhu pozdního dětství a dospívání tento vliv může zcela přehlušit vliv rodičovské výchovy.

O podobnosti vlivu genů a memů se zmiňují ve své publikaci autoři Koukolík a Drtilová.

„Součástí světa jsou memy, což je pojem vymyšlený anglickým biologem Dawkinsem. Memy jsou informace, které se v sociálním prostředí chovají podobně jako geny v prostředí biologickém“ (Koukolík, Drtilová, 1996, s. 167).

Genetické a kulturní vlivy se mohou jak vzájemně doplňovat, tak i popírat. Jestliže na celý život změni stavbu mozku skutečnost, že se v dětství naučíme číst a psát, pak si můžeme snadno představit, že na celý život mohou změnit stavbu a činnost mozku i další kulturní vlivy např. systematické násilí.

Za zmínku jistě stojí i skutečnost, že každá kultura má jiný názor na míru agresivity. Co jedna kultura považuje za normální, je pro jinou kulturu naprosto nepřijatelné.

2.8 Další možné příčiny vzniku šikany

Poměrně obsáhlý výčet pravděpodobných příčin šikany bychom mohli doplnit o některé další, méně zmiňované. Ve školním prostředí to může být poměrně málo známý **tlak k mužnosti**. Ten nutí chlapce, aby se chovali podle očekávání, čili nedat najevo změkčilost a zranitelnost, jak slýcháváme od našich vychovatelů „kluci přece nebrečí“.

Za dalším motivem se může skrývat **touha po moci** a tajné přání ovládat druhého člověka. Když lidi ovládáme, můžeme snáze splnit svá přání, uspokojit své potřeby. Cítíme se dobře, když je nám někdo vydán na milost a nemilost.

Častou příčinou bývá také **zvědavost**. Jedná se tak trochu o experiment, v němž agresor zkoumá, jak se oběť zachová ze strachu, co všechno vydrží. S tím jdou ruku v ruce i **nuda a touha** po vzrušujících zážitcích, po senzaci.

Neméně častým impulsem k šikanování je potřeba **zvýšení prestiže**, před ostatními dětmi nějak vyniknout, být zajímavým. K tomu inklinují především chlapci.

Pachatelem, ale i obětí šikany, se velmi často stávají děti doma týrané a nadměrně trestané. Ve své učitelské praxi jsem se už několikrát setkala s velmi nevhodným postupem rodičů. Mnohdy agresivní žák byl doma často fyzicky trestán a na upozornění učitele, že dítě ve škole ubližuje spolužákům, reagoval otec dítěte ještě vyšším stupněm agresivity. V tomto případě jen chybně posílil agresivní chování u dítěte, což vytváří začarovaný kruh.

3 Oběti a agresori

Tuto stěžejní kapitolu věnuji právě obětem šikany a agresorům, jejich charakteristikám v kontextu prostředí – u klasických forem šikany a v kyberprostoru. V situaci šikanování je agresor a jeho oběť hlavními postavami na scéně. Vydáním zdrojem informací k této kapitole mi byly publikace Kolářovy, Říčanovy a k tématu kyberšikany příručka pro učitele vydaná Člověkem v tísní.

3.1 Typy oběti šikany

Profesor Matějček se zabývá ve svém pojednání o šikaně otázkou, zda nepříbylo šikany z důvodů vzrůstu dětské agresivity, ale také z důvodu většího množství rizikových dětí z problematických rodin. Podíváme-li se na oběť, často její dráha bývá dlouhodobou záležitostí. Šikanovaný žák v jedné třídě bývá často šikanován i ve třídě jiné a etiketa šikanovaného s ním ruku v ruce postupuje dále.

Dětský kolektiv umí být někdy nezvykle krutý. Jeho pozornosti neujde spolužák s handicapem, úzkostný, hyperaktivní nebo submisivní tvor. Rasová odlišnost, děti se sociálně slabým statusem a děti starších rodičů se málokdy nestanou terčem útoku agresorů. Nesmíme zapomenout také na děti studijně zdatné, jimž se přezdívá šplhouni, špti a podobně. Nového žáka v zaběhnutém kolektivu by měl zkušený třídní učitel monitorovat jako rizikového pro potenciální vznik šikany. Výjimkou nebývá ani učitelské dítě, obzvláště když jeho rodič učitel pracuje na téže škole. Jaké výchovné styly v rodině mohou napomoci pozdějšímu šikanování obětí?

Jmenujme si alespoň hyperprotektivní a jedináčkovskou výchovu, sociálně izolovaná rodina, či pruderní sexuální výchova v rodině. Existují též oběti šikany, které příležitostně šikanují pod záštitou jiných agresorů. V kolektivu dětí ovšem bývají dost neoblíbení.

3.2 Typy oběti kyberšikany

V případech kyberšikany se obětí může prakticky stát kdokoliv. Agresori si často vybírají oběť jen zcela náhodně, ani ji vůbec nemusí znát. Obětí klasické šikany bývá často dítě outsider, ovšem nedá se jednoznačně říci, že obětí kyberšikany jsou jen děti handicapované, odlišné či ze sociálně slabého prostředí. Vyšší riziko hrozí všem dětem bez rozdílu, hlavně pokud jsou na svých mobilech a počítačích závislé.

Častým jevem, jehož býváme v dnešní době svědky, je kyberšikana učitele. Obětí se snadno a k velké radosti žáků agresorů stává učitel zachycený v zesměšněné situaci. Velmi často například na mobil, z kterého získanou fotografii či nahraný záznam agresor vystaví na

internetu. Učitel je tak znemožněn během krátké chvíle nejen jako osobnost, nýbrž i pracovně. Učitelská profese je v současnosti už tak degradována a proto by tento negativní jev měl být po zásluze potrestán.

3.3 Typy agresorů

Jak vypadá a podle čeho poznáme typického aktéra šikany? Pokud je dobře známe, máme tak šanci rizikové jedince vytipovat předem. Odborná literatura uvádí, že sklon k agresivnímu jednání se tvoří již od prvních let života dítěte. Svou roli samozřejmě hraje dědičnost, stav nervové soustavy a další faktory. Ty ale samy o sobě nevedou k agresivitě. Zásadní roli hraje i rodinné zázemí, kde selhávají v různé intenzitě základní funkce rodiny.

Aktéři dětské šikany mohou pocházet ze všech společenských vrstev. Charakterizovat bychom je mohli jako silně egoisticky založené jedince, pro které je typická touha dominovat, ovládat a prosazovat se bez ohledu na druhé. Nemívají sebevědomí dostatečně vyvinuté a necítí vinu za své chování, netrpí výčitkami svědomí.

Michal Kolář poskytuje rozdělení agresorů do tří hlavních skupin:

První typ agresora se chová spíše primitivně, hrubě a impulzivně, mívá problémy s kázní, je tvrdý, nelítostný a vyžaduje naprostou poslušnost. Naproti tomu, **druhý typ** vypadá na první pohled mile, kultivovaně, šikanuje skrytě a rafinovaně, výjimkou není ani sadistická tendence v sexuálním duchu. **Třetí typ** aktéra se projevuje jako vtípálek, který bývá kolektivem oblíben a svým charisma baví sebe i ostatní žáky. V jeho rodině se vyskytuje citová subdeprivace, čili žák si touto zábavou říká o pozornost (Kolář, 2001).

Jaká je predikce ve vývoji agresora šikany?

Zkušený učitel zná sílu pozitivní i negativní předpovědi. Nejen z hlediska prospěchu známe sílu působení Pygmalion a Golem efektu. I když je agresivita vlastnost značně pevná, jež se s přibývajícím věkem zhoršuje, ne každý jedinec je nenávratně ztracen. Každý případ je jiný a další vývoj jedince závisí na souhře mnoha faktorů. Každý lidský tvor může udělat chybu a zaslouží si ještě šanci, na to bychom jako pedagogové neměli zapomínat.

3.4 Typy kyberagresorů

Tento agresor využívá při svém ponižování a ubližování anonymity komunikačních sítí. Jeho pocit moci a nedotknutelnosti posiluje jeho sebevědomí a razanci, s kterou se dopouští negativní zábavy. Pokud je agresor chytrý a zdatný v informačních a komunikačních technologiích, pak jen velmi těžko bývá dopaden. Vůbec nemusí být fyzicky silný jako v případech šikan klasického typu. A jak se cítí vlastně postižená oběť? Nemá mnoho možností dovolat se spravedlnosti a nezbývá často než trpět ponižením.

V kolektivu třídy může být agresor neoblíbený, slabý, nehezký, avšak v anonymitě kyberprostoru se z něj stává neuvěřitelný „machr“. Při troše šikovnosti může zůstat v anonymitě a v klidu páchat svoje zlo. Postižený obvykle nemívá chuť celý problém řešit, poněvadž jeho ponížení by viděla další spousta lidí. Řada evropských zemí filtruje na školních sítích přístup k internetu. V řadě škol na světě děti nesmí používat mobilní telefony při vyučování. Vznikají speciální policejní vyšetřovací týmy určené pro boj s kyberšikanou. Ve Spojených státech amerických je kyberšikana od loňského roku klasifikována jako federální zločin. Velkou pozornost kyberšikaně věnuje zejména Jižní Korea, jež přijímá rozsáhlé restriktivní úpravy ohledně využití internetu, protože kyberšikana tady představuje vážný celospolečenský problém. O závažný problém jde rozhodně na celém světě.

Pro jednotlivé typy kyberagresorů jsou typické různé styly kyberšikanování. Liší se i způsoby, jak se kryjí nebo jak svoji činnost šíří. Někteří jsou spíše tajnůstkářští introverti, jiní však potřebují pořádné publikum. Motivy agresorů bývají odlišné, proto neexistuje žádná šablona pro řešení všech případů. Brožura vydaná pro potřeby nejen učitelů rozděluje kyberagresory na čtyři základní typy (Člověk v tísni, 2009):

1. „Pomstychtivý andílek“
2. „Bažící po moci“
3. „Sprostý holky“
4. „Neúmyslný kyberagresor“

„Pomstychtivý andílek“

Tento rádoby andílek se vůbec nemusí vnímat jako negativní. Naopak, myslí si, že chrání sebe nebo ostatní a svým působením koná vlastně spravedlnost. Dříve mohl sám kyberšikanu zažít a nyní oplácí stejnou měrou. Na oběť může být i naštvaný a touto cestou jí chce dát lekci. Kyberšikanování může využít jako způsob pomsty za nějaký čin, který nemůže své oběti odpustit. Může jím být i spolužák, který pomáhá chránit svého šikanovaného kamaráda. Těmto agresorům je nutné vysvětlit, že takto se náprava nezjedná a že jednání „oko za oko, zub za zub“ není to správné.

„Bažící po moci“

Samotné pojmenování tohoto typu nám může nahánět strach. V reálném životě mohou být právě oběti klasického typu šikany. Své ponížení mají možnost si vybit v kyberprostoru, kde se oběť snaží zmanipulovat prostřednictvím strachu. Úplně by je neuspokojilo, kdyby o jejich činnosti nevěděl nikdo jiný. Pokud se nedočkají žádné reakce, pokračují intenzivněji ve svých

útocích. Tento typ kyberagresora může být nejnebezpečnější ze všech popisovaných. Na rozdíl od reality se mohou ve virtuálním prostoru chovat jako prevítí, k čemuž jim pomáhá technická zdatnost.

„Sprostý holky“

Zde v této kategorii bývají zastoupena převážně děvčata. Šikanováním oběti se zabývají hlavně z nudy a pro svou zábavu. I tyto agresorky vyžadují pozornost ostatních. Jejich oběťmi bývají jiná děvčata, avšak ani chlapci nejsou pozadu. Při plánování a realizaci kyberšikany se zapojuje celá skupinka. Provozovat nebo plánovat ji mohou v podstatě kdekoli. Touží po tom, aby se vědělo, co jsou zač a jak velká je jejich moc. Chtějí být obdivovány a respektovány. Jak je můžeme zastavit? Často stačí situace, že agresorky nemají takový úspěch, který čekaly a nenajdou zábavu, kterou hledaly, pak šikanování samy ukončí.

„Neúmyslný kyberagresor“

Tyto agresory vůbec nenapadne, že by mohli dělat něco špatného a že by byli za agresory považováni. Oni sami své počínání tak nehodnotí. Bývají to spíše impulzivní nebo frustrovaní jedinci, kteří reagují bez rozmyslu např. na nějaký názor na chatu. Obvykle se vydávají za někoho jiného a anonymita posiluje jejich sebevědomí. Právě proto se mohou negativně chovat třeba i k příteli, aniž by o tom věděli.

3.5 Vztah mezi agresorem a obětí

Podle výzkumu sociálních psychologů je zřejmé, že mezi agresorem a jeho obětí vzniká citový vztah, někdy hodně intenzivní. U agresora dominuje pocit převahy a moci, kdežto u oběti hlavně strach, často kombinovaný se silným citovým přijetím. Tento jev nazývá odborná literatura **stockholmský syndrom**. Psychologie nám podává různá vysvětlení tohoto jevu, jedním z nich je například teze, že v raném dětství se dítě citově přimyká k rodičům, ať už se k němu chovají dobře nebo špatně. Každý z nás potřebuje v životě lásku a pocit bezpečí a nechce žít bez lidí, izolován. Vycházím zde z pyramidy potřeb Abrahama Maslowa. Jestliže je malé dítě trýzněno a rodiče mu ubližují, přesto je má rádo. V dětském věku ani třeba neví, že to špatné, co se mu děje, vlastně není správné.

3.6 Šikana a kyberšikana

Nyní se zaměřím na popis patologického jevu šikany a kyberšikany. Podívám se na odlišnosti a podobnosti těchto sociálně patologických jevů. Popíši vývojová stadia šikany, její typy a formy, s nimiž se v životě můžeme potkat. Dotknu se situace ve školním prostředí, vyšetřování šikany, osobnosti učitele a třídního kolektivu.

3.7 Vnitřní zábrany proti agresi

Podle společenských norem je obvyklé, že správně socializovaný jedinec pocítí při užití agrese výčitky svědomí. Máme v sobě zabudovány jisté brzdy, které nás ovlivňují a usměrňují naše chování. Jak je tedy možné, že v případě šikany se dovedou jedinci chovat krutě a bezohledně?

Psycholog Albert Bandura zkoumal, jakými argumenty lidé dovedou svoje svědomí konejšit a omluvit se sami před sebou. Příkladem mravního sebeklamu je typické – „může si za to sama“ (oběť) nebo „Pv naší třídě je šikana normální“ (Říčan, Janošová, 2010).

Jak jsem již popisovala na předchozích stranách, záleží na úrovni socializace jedince, genetické výbavě a na funkčnosti rodiny, nakolik má jedinec sklony chovat se agresivně a patologicky.

3.8 Vývojová stadia šikany

Abychom mohli šikanování řešit včas, efektivně a správně, je zapotřebí znát přirozený vývoj šikany a její fáze, které popsal ve svých knihách M. Kolář.

Každé vývojové stadium šikany vyžaduje odlišné způsoby intervence. V současnosti musí být povinně v každém školním řádu zanesen Krizový plán proti šikaně, aby každý pracovník školy věděl, co v případě krize dělat a jak správně zasáhnout.

Nyní se vrátím zpět k jednotlivým stadiím šikanování. První fázi šikany nazývá Kolář

„**zrod ostrakismu**“. Může vzniknout často i nevinně. V každém kolektivu najdeme jedince oblíbené a neoblíbené, trpěné a izolované. Pokud se dobře neparuje se všemi dětmi ve třídě, může dojít k psychickému ubližování oběti formou přehlížení, pomluv, intrik a dalších schválností.

Druhým stupněm je „**fyzická agrese a přitvrzování manipulace**“. Pokud se ve skupině vyskytuje napětí, ostrakizovaní jedinci jsou využíváni k jeho odreagování. Situace se vyostřuje a začíná se užívat fyzického násilí. V tomto momentě záleží na tom, zda ve třídě existují kamarádké vazby a vhodná morálka. Pokud ne, pak přichází na scénu třetí fáze šikany a tím je „**vytvoření jádra**“. Tato fáze obsahuje stěžejní moment, který rozhodne, zda se šikanování rozvine v pokročilé stadium. V kolektivu by se musela stmelit silná, pozitivně působící skupina, aby mohla čelit agresorům. Nepodaří-li se ukočírovat situaci, šikana pokračuje bohužel dále a dochází k projevům čtvrtého stupně, kdy „**většina přijímá normy agresorů**“. Třída projde výraznou proměnou, jádro agresorů přímá svoje platné normy a ty jsou brány jako nepsaný zákon. Situace tak dále patologicky pokračuje až k pátému stupni, jenž se nazývá „**totalita neboli dokonalá šikana**“. Násilí a agrese je ve skupině považováno za něco normálního, za skvělou zábavu. Oběti šikanování jsou zoufalí, svou bezvýchodnou

situaci řeší únikem do nemoci, zhroucením, záškoláctvím nebo suicidálním jednáním. Tento stupeň spíše najdeme ve věznicích a výchovných ústavách (Kolář, 2001).

3.9 Typy šikany

Hodně rozšířeným typem šikanování, jež bychom mohli nalézt na pracovním poli, je tzv. **mobbing**. Nejvíce se vyskytuje mezi kolegy stejně postavenými a důvodů, proč k němu dochází, bychom našli hned několik. Zárodečným impulsem bývá pracovní či osobní konflikt mezi kolegy, k němuž se přidruží další faktory. Například přítomnost stresu z přetížení, nedostatku času, nedobré pracovní podmínky, nevhodná organizace práce. Dététrvající stres přináší nahromaděné napětí, jež pak jedinec ventiluje agresí.

Nelze opomenout ani jednotvárnou práci a nudu a v dnešní složité době se může jednat o závist úspěchu kolegy s cílem se konkurenta zbavit. Jako prostředek týrání oběti bývá využíváno hlavně psychické deptání formou pomluv, maření zadaných úkolů, izolování oběti a mnohé další.

Jistou podobnost můžeme najít v další formě šikanování a tou je **bossing**. Ovšem s významným rozdílem, že agresorem je vždy zásadně nadřazený pracovník oběti. Název byl odvozen od slova „boss“ (vedoucí, šéf). Agresor tak mívá vyšší sociální status než oběť a účelem nátlaku je psychicky ji zničit a zbavit se podřízeného. Vedoucí pracovník tak plně využívá možností svého postavení a s ním spojené moci. Mnoho obětí nakonec odchází raději samo, a nebo končí v péči psychologů a dalších odborníků (Capponi, Novák, 1996).

Chtěla bych ještě zmínit formu šikanování, která je v našem státě stále ještě dost tabuizována. Je jím tzv. **sexual harassment**. Zařadit by se dala mezi pracovní šikanu. Hlavními projevy tohoto obtěžování je sexuální jednání, vymáhání pohlavního styku pod pohrůzkou výpovědi ze zaměstnání či třeba finančního postihu. Útokům agresora poněkud více čelí ženy, navíc pokud žijí samy. Nezřídka se stává, že případ zůstane latentní, právě z obavy ze zveřejnění případu.

Poslední typ šikany nazýváme tzv. **bullying**, který v překladu označuje týrání nebo zastrašování. V tomto případě se jedná o šikanování ve škole mezi žáky. Podle norského experta D. Olweuse je školní šikanování zaměřené na pokus či skutek způsobit dítěti bolest a nepříjemné pocity. Vyskytuje se tu přímá forma šikany a též sem počítáme šikanu nepřímou, jež se nazývá v současnosti „vztahová agrese“ (Říčan, Janošová, 2010, s. 137).

3.10 Formy šikany

Různí autoři zabývající se fenoménem šikany rozdělují formy a typy šikany poněkud odlišně. Vybrala jsem si členění M. Vágnerové, která čerpala od P. Říčana.

„Šikana má celou řadu variant. D. Olweus (in Říčan, 1993) rozlišuje šikanování skryté (ostrakizace, která se projevuje pouze sociální izolací a vyloučením oběti ze skupiny vrstevníků) a šikanování zjevné“ (Vágnerová, 1999, s. 285).

Podoby šikanování zjevného mohou být následující:

„ fyzické násilí a ponižování“

„ psychické ponižování a vydírání“

„ destruktivní aktivity zaměřené namajetek obětí“

Šikana je vnímána jako silný hlavně sociální stres. Velmi záleží na tom, jak dlouho trvá a jakou míru potupné aktivity musí oběť snášet. Zda je jenom pasivní „ hračkou“ v rukou agresorů, a nebo musí provádět lidskou osobnost degradující úkony.

Šikana mezi dětmi je ve srovnání se šikanováním adolescentů poměrně méně agresivní.

„Dětské šikany jsou oproti šikanám mládeže více náladové, méně úporné a propracované, připomínají spíše“ štvanici“ než „mafíánskou mašinerii“. Dětské šikany se dají rozhodně lépe odhalit a také se jednodušeji napravují“ (Kolář, 2001, s. 48).

3.11 Diagnostika šikany

Všichni dobře víme, jak je v současnosti hodně náročná profese učitele. S přibývajícimi sociálně patologickými jevy ve společnosti je kladeno na pedagogy stále více požadavků ohledně dalšího vzdělávání právě v této problematice. Učitel může být prvním tvorem, který zachytí známky šikanování a může být velmi užitečný v pomoci oběti a zastavení bujného procesu.

Podnět pro zahájení vyšetřování můžeme získat přímo (od rodičů, provalením šikany, oznámení oběti či kamaráda), a nebo nepřímo (vyšší absence, nemocnost, zhoršení prospěchu).

Situaci je nutno nejdříve zanalyzovat a určit, zda se jedná o šikanu počáteční nebo již o pokročilé stadium. V druhém případě bychom měli přizvat ke konzultaci odborníky z pedagogicko-psychologické poradny nebo střediska výchovné péče. Žádné impulsy a signály bychom neměli podcenit. Při výskytu vypuknutí speciální formy šikany tzv. „školního lynčování“ doporučují odborníci jednat podle krizového plánu.

Každá škola má ve svém sboru výchovného poradce a metodika prevence. S nimi by učitel měl situaci taktéž konzultovat. Mám zkušenost i s faktem, že někteří třídní učitelé se obávají říci o problémech ve třídě a problém bagatelizují. Mají strach, že budou negativně hodnoceni jako neschopní (lidově řečeno – jaký třídní, taková třída). Významná úloha ve

vyšetřování a posléze řešení šikany náleží třídnímu učiteli, který si informace opatří i v pedagogickém sboru, od žáků a konzultuje s odborníky. Nežádka se stává, že žák bývá šikanován i za přítomnosti učitele, jenž si to vůbec nemusí uvědomit.

Autoři Kolář a Říčan popisují ve svých publikacích rozmanité přímé i nepřímé příznaky šikanování, kterých by si mohli všimnout učitelé nebo rodiče. Jako příklad zmíním nadávky, posmívání, depresivní ladění, ničení věcí, častá absence a mnohé jiné. Rodiče by měla upozornit například změna chování dítěte, nevěrohodně vysvětlená zranění, neklidné spaní.

Kdy nastává vhodný okamžik začít vyšetřování? Na tuto otázku jsem našla odpověď v Říčanově publikaci: *„Jak říká Dan Olweus, není nic horšího než pustit se do případu šikany, který nedovedeme nebo nemůžeme dotáhnout do konce. Umění nejednat je někdy stejně důležité jako umění jednat (Říčan, Janošová, 2010, s. 77- 78).*

Pokud se bude jednat o velmi vážnou formu násilí tzv. „lynčování“, nemůžeme si dovolit otálet a musíme okamžitě jednat v zájmu záchrany oběti podle krizového plánu.

3.12 Postup vyšetřování šikany

Na začátek bych chtěla podotknout, že než dojde k volbě taktik a strategií, musíme zjistit, o jaké stadium šikanování se jedná. Počáteční stadia jsou první až třetí, tam ještě nedošlo k přijetí patologických norem většinou žáků. Pokročilá stadia jsou velmi závažná a nedají se zvládnout bez intervence odborníků.

Cílem vyšetřování je získat komplexní obraz celé situace z různých úhlů pohledu. Vše je potřeba si řádně poznamenat písemně. M. Kolář doporučuje držet se této pětibodové vyšetřovací strategie (Kolář, 2001):

„rozhovor s informátory a oběťmi“

„nalezení vhodných svědků“

„individuální, případně konfrontační rozhovory se svědky“

„zajištění ochrany obětem“

„rozhovor s agresory, případně konfrontace mezi nimi“

Poněvadž získávání informací probíhá prostřednictvím rozhovorů, mělo by nám být dopředu jasné, na co se budeme ptát, jak budeme klást otázky apod. V jiném duchu se ponese dotazování při výslechu agresorů a jinak při hovoru s obětí šikany. U té je nezbytné chovat se empaticky a citlivým způsobem volit vhodná slova. Pustit se do vyšetřování šikanování jistě vyžaduje velké úsilí, vytrvalost a časové nasazení. Při velkých nárocích na učitelské povolání je fenomén šikany a jeho řešení náročný úkol. Já osobně si myslím, že učiteli tuto situaci

neusnadňuje mnoho činitelů. Od nesoudných rodičů agresorů, po rozhádaný pedagogický sbor až po strach ředitelů škol z výskytu šikany na „jejich“ škole.

O výskytu šikany na škole má být co nejdříve informován ředitel školy. Pokud se vyskytne podezření, že týrání oběti naplňuje skutkovou podstatu trestného činu, je ředitel povinen podat neprodleně oznámení na Policii ČR. Mají-li rodiče oběti pocit, že škola situaci neřeší vůbec nebo špatným způsobem, mají právo podat stížnost na Českou školní inspekci nebo jednat přímo se zřizovatelem školy.

3.13 Kyberšikana v ČR

Když jsem se zeptala svých starších kolegů učitelů, jestli ví, co je vlastně kyberšikana, odpovědi na mou otázku se velmi lišily. Někteří neměli vůbec potuchy, o čem se mluví. Jako školnímu metodikovi prevence se mi dostala do rukou příručka pro učitele s názvem Kyberšikana a její prevence, kde čerpám mnoho užitečných a přehledných informací o této modernější formě šikany.

Už ze samotného názvu kyberšikana nám je zřejmé, že se jedná o specifický druh šikany. Na rozdíl od klasických forem **šikany** nabízí **kyberšikana** agresorům nejen jiné nástroje ubližování, ale díky virtuální realitě obměňují charakter celého procesu šikanování. Termín kyberšikana pochází z anglického slova cyberbullying a můžeme se potkat i s termíny kybernetická či počítačová šikana. V dnešní uspěchané době jsou komunikační a informační technologie velmi často využívány jak k práci, tak i k zábavě. Avšak někteří jedinci je hojně využívají k ponižování a týrání vybraných obětí. Pro zajímavost uvádím několik zajímavých čísel z výzkumu kyberšikany:

S kyberšikanou se setkalo nebo ji přímo zažilo 22 % žáků, 45 % z nich o tom někoho informovalo, přičemž 24 % lidí, kterým to oznámili, reagovalo bez zájmu, nechtěli pomoci. 70 % žáků si myslí, že je kyberšikana hodně rozšířená. 22 % respondentů se domnívá, že by hledalo pomoc nebo by vypomohlo kamarádovi, 78 % uvedlo, že by upadli do deprese.“³

---

³ Zdroj: <http://www.cyberbully.eu/stats-czech> a <http://www.skolahostivar.cz/111-projekty/>

3.14 Podoby a formy kyberšikany

Naše děti a mládež jsou oproti nám dospělým ve velké výhodě. S informačními a komunikačními technologiemi vyrůstají a tudíž jsou mnohdy podstatně zdatnější než my dospělí. Připočteme-li k tomu ještě pracovní vyčerpání většiny rodičů, nikdy nemůžeme vyloučit, že právě naše vlastní dítě se lehce stane obětí kyberšikany.

Zde uvádím základní přehled podob a forem kyberšikany, které se vyskytují v dnešní době:

- zasilání výhrůžných a krutých emailů a SMS zpráv, výhrůžné telefonáty nebo obtěžování přes chat
- vytváření webových stránek, které oběť šikany (verbálně, graficky, zvukově...) uráží, zesměšňují a ponižují
- posílání obrázků, fotografií a video nahrávek spolužákům, kde je oběť zesměšňována a karikována
- vyvěšení pornografických fotografií s tváří oběti na internetu
- případy, kdy agresori získají hesla a identifikační údaje oběti a pod jeho/jejím jménem zasílají ostatním vulgární, obtěžující zprávy, fotografie, videa
- fotografování, nahrávání oběti, kdy jsou ostatním spolužákům získané záběry posléze posílány

K nejčastějším formám kyberšikany řadíme např. cybergrooming (kyberkrášení), cybersex (počítačový sex), chat a mobilní telefony. Další možností, jak negativně využít komunikačních technologií je tzv. cyberstalking, jež se typicky projevuje slíděním, pronásledováním oběti a obtěžujícím narušováním jejího soukromí. Oblíbenou hrou převážně mladých hochů v pubertě bývají urážky, vulgární vyjadřování a výhrůžky na internetu právě pod rouškou anonymity, tzv. internetoví hrdinové (Člověk v tísni, 2009).

3.15 Typy kyberšikanování

Tak jako u klasických forem šikany i zde rozlišujeme útoky přímé a nepřímé, respektive provedené někým jiným než agresorem. Pro názornost uvádím pár příkladů.

„Přímé útoky“ mohou probíhat prostřednictvím zasilání epříjemných sms zpráv, emailem nebo např. přes icq. Zdatní aktéři ovládají kradení hesel a s účtem oběti si nakládají podle libosti. Blogování, což znamená zveřejňování choulostivých informací nebo znepríjemnění života oběti obyčejným pomlouváním přes blog. Zveřejňování intimních nebo zkreslených informací a obrázků na webu či jejich distribuce mobilním

telefonem – hlavně zaznamenané akty klasických forem šikany, pornografické fotografie vytvořené jako koláž - s tváří oběti. Zdaleka jsem nevyjmenovala všechny existující projevy.

„Kyberšikana v zastoupení“

Může způsobit oběti obzvláště velké nepříjemnosti. Často se zrodí takovým způsobem, že agresor vystupuje jako oběť, krade její identitu, například tím, že se dostane na její účet. Je-li kyberagresor výborný manipulátor, pro své páčání nalezne někoho úplně jiného a ten práci provádí za agresora. Dotyčný ani nemusí vědět, k čemu byl využit. Kyberagresor také může provést změnu hesla na účtu postiženého a tím docílí ještě větší bezmoci, neboť oběť se již na svůj účet nepřihlásí (Člověk v tísní, 2009).

Chtěla bych apelovat na učitele informačních a komunikačních technologií, aby v rámci svých možností děti seznámili s riziky pohybu v kyberprostoru. Rodiče by měli mít přehled o času, který jejich děti tráví u počítače a jaké stránky jejich ratolesti navštěvují.

3.16 Odlišnosti kyberšikany

Výhodou šikanování s využitím komunikačních a informačních technologií je oproti klasické šikaně například to, že pachatel může zůstat anonymní a oběť se nikdy nemusí dozvědět, kdo ji šikanoval. Může jej znát osobně, stejně tak se s ním v životě nemusela setkat, poněvadž si ji agresor vybral náhodou, třeba jen podle telefonního čísla. Pachatelé kyberšikany se schovávají za skrytá čísla, přezdívky a vymyšlené emailové adresy.

Anonymita jim umožňuje jejich agresi stupňovat a dovolit si to, co by si v realitě nedovolili. Původce kyberšikany nemusí být fyzicky na stejném místě jako jeho oběť. Na rozdíl od klasické šikany není kam před kyberšikanou utéct, protože nás může díky rozšíření a snadné dostupnosti komunikačních technologií (mobilní telefony, připojení k internetu) dosáhnout prakticky v jakémkoli čase i na místech, kde jsme se dříve cítili bezpečně, kde jsme hledali útočiště. Agresorovi úplně stačí, když jednorázově vyvěsí na webu fotku oběti a nemusí se spolu s obětí opakovaně setkávat.

Moc anonymity umožňuje agresorům činit i to, nač by si jinak v reálném světě netroufli. Klasická šikana se nejčastěji odehrává ve třídě, v jídelně, na chodbách, na hřištích, v šatnách, tedy převážně na místech, jež nebývají očím učitele tolik přístupna. Kyberšikana je však ještě skrytější. Odehrává se ve virtuálním prostoru, který je mimo jakoukoli kontrolu, a tak nyní roste počet případů kybernetického šikanování. Uráží-li agresor slovně, oběť si nemusí pamatovat přesně každé slovo, ovšem v případě emailů, textových zpráv, chatu a webových stránek si oběť kdykoli znovu přečte to, co jí agresori napsali. Psaná slova se pak zdají být konkrétnější a skutečnější než slova vyřčená ústně.

Snadnější obětí se též stává dítě, které je na počítačích a mobilních telefonech závislé. Kyberšikana se vlastně vůbec nemusí odehrávat opakovaně. Umístí-li kyberagresor na webové stránky fotografii oběti nějakým nevhodným způsobem upravenou, i toto jediné umístění si časem může prohlédnout velké množství osob. Výrazně se zvyšuje počet zainteresovaných lidí, webové stránky si může prohlédnout v podstatě kdokoli na světě. Tím se zvyšuje okruh lidí, kteří se k tyranizování oběti mohou přidat, jakož i těch, před nimiž se oběť může cítit zesměšněna a ponížena. U kyberšikany, stejně jako u klasických forem šikany, se oběti bojí někomu svěřit, většinou z obavy, aby situace nebyla ještě horší. Při počítačové šikaně je ovšem situace vážnější. Vezmeme-li v potaz, že kyberšikana je novým jevem odehrávajícím se ve virtuálním prostoru, nemůžeme se dětem vůbec divit, že příliš nevěří v účinnou pomoc dospělých. Děti se bojí svěřit jak z důvodu slabých zkušeností dospělých s počítačovou gramotností, ale i z jiného důvodu. Mají strach, že by jim rodiče mohli používání počítačů a mobilních telefonů, bez nichž leckdy nemohou být, zakázat (Macháčková, Psychologie dnes, 2007).

3.17 Kybergrooming

Tímto termínem se v současné době označuje řádění některých dospělých kyberagresorů, kteří si pro své účely vyberou nějaké dítě a svým působením se snaží získat si jeho důvěru. Bývají velmi trpěliví a postupně spřádají pavučinu intrik a lží, jimiž se oběť- dítě pokoušejí dostat na opravdovou reálnou schůzku. Dítě získává pocit, že někomu na něm záleží, že je má někdo opravdu rád.

Agresor dovede čekat a komunikovat s obětí klidně i několik měsíců. Poněvadž mívá nekalé úmysly, vztah se snaží ze všech sil udržet v tajnosti. V IT komunikaci se po nějakém čase zkouší kyberagresor bavit o lásce, sexu a vyluzuje z dítěte intimní informace či se pokouší jej přemluvit k poslání intimních fotografií. Někdy dokonce žádá cybersex za asistence web kamery.

Jestliže se agresorovi stále nedaří zlákat svou oběť ke schůzce, pak přitvrdí různou formou nátlaku. Pokud již dříve na své oběti vylákal nějaké důvěrné fotografie, může vyhrožovat jejich vyvěšením na web, čímž by vyvolal ponížení a další negativní jevy. Tady už pak hovoříme o kyberšikanování. Nehledě na možnost, že na schůzce může být dítě sexuálně zneužito, uneseno a nebo zabito (Člověk v tísní, 2009).

Dětem bychom my rodiče měli o možných rizicích říci a komunikovat s nimi co nejvíce, najít si na ně čas. Pokud se dítě nemá komu svěřit a nemá pocit lásky doma, bývá vystaveno většímu riziku hledat porozumění někde jinde.

3.18 Závislost na internetu

Internet veřejnosti nenabízí jen pozitivní stránky, ale může, stejně jako jakýkoli jiný nástroj, být velice nebezpečnou a nepříjemnou zbraní. Obzvláště pokud své chování vhodně nekoriguje a nesnaží se problémům předcházet. Šikanování prostřednictvím informačních a komunikačních technologií úzce souvisí se vzrůstajícím fenoménem závislosti. Ukazuje se, že vyšší riziko hrozí dětem, které jsou na svých mobilech nebo počítačích závislé. Závislost může vznikat na látce, ale i na činnosti. Zatím neexistuje oficiální psychiatrická diagnóza závislosti na internetu. Určení hranice mezi běžným užíváním internetu a závislostí není vůbec jednoduché. Různé studie považují za přílišné užívání internetu rozmezí 5 až 25 hodin týdně a neshodují se ani v přesném vymezení pojmu „normální využití“ (Člověk v tísni, 2009)

Pro generaci dnešních dětí je počítačová gramotnost součástí základního vzdělání a existence vůbec. Čas, který dítě stráví u počítače a nakládání s volným časem, je rodiči do velké míry ovlivnitelné. V jaké situaci u dítěte již hovoříme o závislosti na internetu? Jmenuji tři důležité oblasti, v nichž dítě pociťuje problémy a kdy je mohou pozorovat už i dospělí. Jsou jimi zhoršení vztahů v rodině, dítě je podrážděné, dále zhoršení prospěchu ve škole a počínající zdravotní důsledky. Více náchylné jsou děti, které mají potíže s komunikací a děti unikající od reality díky všelijakým problémům.

3.19 Jak se chránit při útocích

Nyní představím v souladu s příručkou o kyberšikaně několik nejdůležitějších bodů, které doporučují odborníci jako efektivní obranu proti kyberútokům. Každý problém se dá řešit a dětem je třeba vštepovat, aby se nebály svěřit, budou-li mít problém. Pokud se dítě stalo obětí kyberšikany, doporučují se následující kroky (Člověk v tísni, 2009):

„Ukončit komunikaci“

„Blokovat útočnicka“

„Oznámit útok“

„Uchovat důkazy“

„Vyhledat pomoc psychologa, trénink asertivity“

„Nebýt nevšimaví“

„Podpořit oběť (pro svědky a okolí)“

Díky zaostávání starší generace v internetové gramotnosti je potřeba zlepšit osvětu pro větší internetovou bezpečnost dětí a jejich rodičů, včetně učitelů. Podle názoru odborníků bychom měli začít děti vychovávat k bezpečnému používání komunikačních technologií od raného dětství. Osvěta by měla také probíhat formou kampaně ve spolupráci se školstvím, ministerstvem vnitra a nevládními organizacemi. Chystá se projekt Červené tlačítko, jež

umožní upozornit na stránky s nelegálním obsahem centru Horká linka. Její operátoři mohou předat informace i policii. Informace užitečně poslouží pro boj s dětskou pornografií na internetu (Závislosti a my, únor 2011, s. 6).

Na závěr pojednání o kyberšikanování si dovolím podotknout, že opakované nepříjemné obtěžování třeba jen formou oplzlých sms zpráv, může rozhodit i poměrně stabilní osobnost. Michal Kolář, etoped a náš přední odborník na šikanu cituje ze svých praktických zkušeností s metodiky prevence, že mnohdy sami učitelé dobře neví, kde je vhodná hranice – co je a co není šikana. O to víc musí být pro dítě, které ještě není rozumově vyspělé a odolné, znamenat velmi vážné následky pro jeho psychiku. Z různých kazuistik se dozvídáme i o případech, kdy děti spáchaly ve své beznaději sebevraždu.

3.20 Pohlaví a sklon k agresi

Z odborné literatury je zřejmé, že násilí se u dětí týká jak chlapců, tak i dívek. Přesto ze statistik vyplývá, že hlavním rizikovým faktorem násilí je právě pohlaví mužské. Proč tomu tak je? Kořeny tohoto faktu tkví v průběhu socializace, kdy je hochům vštěpováno, že násilí vyvolává strach a násilníkům přináší sílu. Agresi si muži často kompenzují nejistotu a sociální klima společnosti mužské agresi poněkud pomáhá. Nemalý díl ve stavbě osobnosti chlapců hraje faktor dědičné zátěže, jenž se v kombinaci s nevhodnou výchovou a prostředím ještě násobí. U dívek je typičtější spíše psychická forma šikanování, obzvláště si libují ve splétání intrik, pomluv a sociální izolaci oběti. Nemůžeme ovšem agresi u děvčat zcela vyloučit. Já osobně jsem byla svědkem případu, kdy se fyzicky velmi vážně napadly dvě dívky a způsobily si vážná zranění.

3.21 Homofobie

Příklady z pedagogicko-psychologické praxe naznačují, že život ve škole se dotýká sexuality ve spoustě situací. Zvláště věk **puberty**, kdy děti pohlavně dospívají a začínají se zajímat o druhé pohlaví a sexualitu. Homofobie může vytvářet negativní zázemí vůči lidem s jinou sexuální orientací. Ve škole je to mnohem horší, ta by měla vytvářet ovzduší tolerance a úcty k druhému, což je úkol hlavně pro učitele.

„Obava z homosexuality a homosexuálních osob, která může vést k pocitům odporu, nepřátelství až nenávisti a může se stát základem pro odmítající, zesměšňující či ubližující chování vůči homosexuálním lidem, u nichž je homosexualita předpokládána“ (Smetáčková, Braun, 2009, s.9).

Homofobie může dospět až k **homofobnímu obtěžování nebo šikaně**. Různé odchylky od normálu budí v lidech pochybnosti a nedůvěru, nebo i ohrožení a strach. Avšak nedostatek informací o odchylkách bývá podhoubím pro homofobní předsudky, jež agresori projevují používáním homofobního jazyka. Jako příklad uvádím pár výrazů: teplouš, buzna, homouš....

Výraznější homofobní předsudky jsou u mužského pohlaví, kterému je podle genderového řádu přisuzována významnější úloha. Homofobní obtěžování se vyskytuje více mezi hochy. Podívejme se nyní na následky dlouhodobého homofobního obtěžování. V rovině školy má oběť strach ze spolužáků, vytváří si záporný vztah ke škole a v konečném výsledku dojde až k vyloučení ze studia díky velké absenci nebo k rozvinutí školní fobie. V rovině osobní se objevují pocity osobního selhání, malé sebevědomí, které se v krajním případě vyvine v suicidální jednání.

3.22 Třídní kolektiv

V třídním kolektivu bychom našli rozmanité osobnosti žáků. Již na prvním stupni rozeznáme ve třídě různé skupinky, které si vytvářejí vlastní subkulturu. Ty pak mohou být zárodkem budoucích asociálních partiček. Agresori však nešikanují oběť jen pro své vnitřní uspokojení, ale také z touhy po imponování svým spolužákům. Navíc chlapci chtějí před děvčaty ukázat svou mužnost a sílu. Podíváme-li se do historie, lidi vždycky přitahovalo kouzlo veřejného mučení, týrání a poprav. Pokud šikanování ve třídě probíhá delší dobu, zcela se proměňuje mentalita třídy. Část žáků se aktivně přidá k trýznění třeba i proto, aby sami neupadli v nemilost agresorovi. Zastávce v dětském kolektivu občas nalezneme, obvykle to bývá jedinec, který má díky kvalitní rodinné výchově smysl pro zodpovědnost a v kolektivu je oblíbený a vlivný. Postoje jednotlivých žáků ve třídě se v průběhu vývoje šikany mění dle aktuální situace a pro případnou ozdravnou kúru bychom měli znát konkrétní stav postojů v daném momentu (Kolář, 2001).

Poznatky z praxe mne utvrdily, že šikanování se může předcházet velmi dobře. Nicméně většinou spíše řešíme již důsledky propuknuté šikany a málo dbáme na její prevenci.

3.23 Osobnost učitele

Postoje učitelů vůči šikaně jsou velmi rozličné. Bohužel se někdy stává, že učitel je nepřímým spojencem agresora, aniž by o tom přímo věděl. V tomto ohledu nabízí hlubinná psychologie vysvětlení – skrytá a nevědomá sympatie s agresory. Poněvadž i učitel má někdy „sto chutí“ vyřešit problém třeba pohlavkem, ale nemůže. Agresor je tím, kdo si dovolí překročit hranice zakázaného. Některý pedagog se vážně zabývá jen viditelnými znaky šikany například zraněním nebo hmotnou škodou. Nepomáhá ani skutečnost, že oběť je někdy

i učiteli nesympatická, jinak problémová, což způsobuje váhavost dotyčného učitele v dalším postupu (Řičan, Janošová, 2010).

Učitelé zvláště na základní škole na oznámení dětí reagují slovy: „at' si to děti mezi sebou vyřídí sami“. Samozřejmě, že drobné konflikty se mají děti učit řešit sami, v případě šikanování to však nemůže platit! Dětem je potřeba vštípit, že hlášení šikany není žalování! Třídní učitelé bývají terčem kritiky, že kdyby měli pořádnou autoritu u žáků, k šikanování by nedošlo. Za důležitý fakt považuji neodstatečné vzdělání pedagogů pro práci se skupinou a její dynamikou.

3.24 Rodiče agresorů a obětí

Vezmeme-li v úvahu rodiče obou aktérů – agresora a oběti, pak stejně jako naše společnost, tak i rodiče o šikaně vědí pořád hodně málo.

Jsou-li rodiče agresora školou informováni o řádění svého dítěte, jejich reakce bývají všelijaké. Někteří rodiče si situaci zjednodušují a pro sebe omlouvají, prý se jedná o klukovinu. Pro jiné rodiče je to impuls dítě fyzicky potrestat, což paradoxně posiluje v dítěti větší agresivitu. Specifiku tvoří rodiče tzv. sponzorů školy, jejichž děti jsou díky tomu nedotknutelné. Avšak i v rodině s dobrými sociálními návyky se stane, že se výchova z nějakého důvodu rodičům vymkne z rukou. Příkladem je bezradná osamělá matka, která sama může trpět chováním svého dítěte.

Nedávno jsem shlédla nový český film „Bastardi“, který diváky zavede do prostředí základní školy, kde fungují i třídy pro děti patřící do speciálních škol. Film mapuje současnou situaci mezi dětmi, ukazuje mnohé patologické jevy jako například šikanu jak dětí tak učitele, omezování, vyhrožování, intriky, protektivní rodiče (sponzoři školy) a taktéž i bezmoc učitelů nad jednáním „dětí“. Zkrátka poměrně smutný obrázek dnešní doby, školy a výchovy.

Rodiče obětí se obvykle dozvídají o šikanování dříve, než rodiče agresorů. Část obětí totiž nevydrží úzkost pramenící ze šikany a doma se rodičům svěřívá. K provalení problému doma vedou také příznaky šikany patrné na první pohled. Vzhledem k pohlaví oběti se často nesvěřívá doma chlapci, aby před otcem nevypadali jako málo mužní a před matkou jako malé děti. Reakce rodičů na oznámení šikanování jsou všelijaké. Ve své bezradnosti často nepřímou obviní dítě, že si za to může samo. Někteří rodiče poradí dítěti, aby si ostatních nevšímal a nekladlo odpor. Smutná situace nastává v momentě, kdy rodiče řeknou dítěti, aby si to vyřídilo samo. Existují však i rodiče reagující správně a důrazně, svoje dítě emocionálně podpoří a zajistí mu ochranu.

3.25 Právní a trestní aspekt šikany

Naším státem ratifikovaná Úmluva o právech dítěte zaručuje všem dětem v pedagogických zařízeních bezpečný pobyt bez poškozování zdraví a ohrožení života. Šikana může naplňovat skutkovou podstatu trestných činů (omezování osobní svobody, krádeže, ublížení na zdraví, poškozování cizí věci, vydírání, loupeže, rasově motivované skutky, znásilnění, pohlavní zneužívání). Osoba mladší 15 let není trestně odpovědná, avšak soud pro mládež jí může uložit podle zákona č. 218/2003 Sb., (o soudnictví ve věcech mládeže) některá z těchto opatření: dohled probačního úředníka, zařazení do terapeutického, psychologického nebo jiného vhodného výchovného programu ve střediscích výchovné péče, ochranná výchova. Trestní odpovědnost mladistvých (15 –18 let) je posuzována soudy pro mládež podle zákona č. 218/2003 Sb. S ohledem na rozumovou a mravní vyspělost osoby, proti níž se vede trestní řízení.

Dovrší-li děti 18 let věku, jsou plně trestně odpovědné a projednávají se běžným způsobem v trestním řízení.

Pachatelé šikany mohou být postihováni podle trestního zákona, neboť často dochází k trestným činům proti svobodě a lidské důstojnosti. Typickým případem je trestný čin omezování osobní svobody, následují další: vydírání, vzbuzení důvodné obavy, loupež. Nesmíme zapomenout ani na znásilnění, pohlavní zneužívání či kuplířství. V neposlední řadě je to ublížení na zdraví a častým činem bývá poškozování cizí věci.⁴

V každé školní třídě se vždy záhy vytvoří skupinové normy a každá třída žije dvojím životem. Významnou roli v prevenci patologického jevu šikany hraje také osobnost třídního učitele. Ze své praxe vím, jak je nesmírně důležité snažit se dozvědět o žácích co nejvíce. Též jejich rodinné prostředí nám může také hodně objasnit. Například má-li žák doma vážné problémy a my o tom nevíme, nevědomky mu můžeme ještě více podrážet nohy. Někdo by mohl namítnout, že to přece vědět nemůžeme vždy. S tím tvrzením souhlasím. Nicméně je v naší moci se snažit získat si co největší důvěru u dětí a tím zvýšíme pravděpodobnost, že v případě problémů se nám dítě svěří.

---

⁴ <http://www.saferinternet.cz/zakony-a-pravidla/154-3>

4 Zásah a náprava následků

4.1 Represe a péče o agresora

Protože šikanování bývá často velmi dobře skryto, situaci po oznámení nebo provalení šikany je nutné hned a správně řešit. Prvotním úkolem je šikanování co nejdříve zastavit. Pokud se jedná o vážnější případ šikany, je nezbytné, aby agresor opustil třídu, případně i školu. Na výběrových základních školách a školách středních by se mělo vyloučení nekompromisně dotáhnout do konce. Chtít po dítěti, kterému určitý čas agresor ubližoval a ponižoval ho, aby s ním nadále denně pobýval ve třídě nebo pod jednou střechou, je pro oběť často nemožné.

Na úrovni školy je možno využít pro aktéra šikany tzv. **výchovná opatření**, jež by měla být udělena s razancí, kterou zaslouží každý konkrétní případ. Podle školního řádu může být udělena důtka třídního učitele, ředitele nebo snížený stupeň z chování. Agresor by měl pochopit míru svého provinění, pro kolektiv třídy je to projev spravedlivé odplaty a pro oběť satisfakce za její utrpení. Vyloučení ze školy u základního vzdělání je veliký problém vzhledem k právu jedince na vzdělávání. Zdlouhavý proces umístění agresora do diagnostického ústavu či uložení ochranné výchovy není otázkou krátkého času (Říčan, Janošová, 2010).

Co s agresorem však dále? Šikanuje-li jiné dítě, pak je to pro všechny známka toho, že s jeho psychikou či rodinným prostředím není všechno v pořádku. Psychologické vyšetření nejdříve a posléze pobyt v diagnostickém ústavu nebo na psychiatrickém oddělení může pomoci odhalit různé anomálie a narušené vztahy. Účast dítěte na šikaně je impulzem pro kontaktování OSPOD (orgán sociální a právní ochrany dítěte). Pokud rodiče sami nedovedou nebo nechtějí zjednat nápravu, pak nastupuje místo rodiny ústavní výchova nařízená soudem.

Po uložení výchovného opatření pracujeme s agresorem dále. I on potřebuje slyšet nějaké uznání, ne však jen samou negativní kritiku. Odsuzujeme čin, který provedl, nicméně ne dítě samotné. Agresor by měl pochopit, že jeho jednání je velmi špatné a měl by dosáhnout pocitu snahy o odčinění své viny. Svě oběti by se měl omluvit. Mluvíme s nimi raději o samotě, neboť před kolektivem by se mohli cítit poníženi a stavět se do opozičního vzdoru.

4.2 Následky šikany u oběti

Celý proces šikany má samozřejmě nejhorší následky pro samotné oběti. Míra jejich následků závisí na intenzitě agrese, délce aktu a na obranyschopnosti každé oběti. Nejprve se podívám na oběti šikan počátečních stupňů. Tato stadia mohou zanechávat bolestivé stopy

a rány ve formě neurotických a psychosomatických potíží a trápí oběť ještě hodně let poté. Počáteční stadia šikany způsobují dlouhodobou frustraci oběti, z níž může vzniknout i školní fobie. Záporný vliv se projeví v psychice oběti narušováním jejího osobnostního vývoje.

„ Šikanování je vždy nutné chápat jako těžkou psychickou deprivaci“ (Kolář, 2001, s. 102).

Poněkud podrobněji se budu zabývat pokročilými formami šikany. M. Kolář se domnívá, že následky těchto forem šikany bývají celoživotního charakteru. Nejhorším řešením, k němuž se oběť uchýlí, je siucidální jednání nebo přímo dokonaná sebevražda. Trvá-li brutální šikanování delší dobu, oběť reaguje zhroucením. K tomu se mohou přidat poruchy spánku, noční děsy, psychosomatické potíže. Hodně nepříjemně jsou vnímány panické pocity ze zabití provázené strachem o holý život. Jiná situace může nastat v případě, že se oběť přeřadí na jinou školu, avšak adaptaci nezvládne a dojde k těžké poruše sebehodnocení. Další varianta následků šikany je povrchní pocit, že je postižená oběť ze všeho venku. Objeví-li se však později jiná zátěžová situace, zraněná duše reaguje depresemi až siucidálními myšlenkami. Nežřídka se stává, že po přechodu na jinou školu se oběť stává znovu „středem pozornosti“ a celý kolotoč prožívá znovu a znovu.

M. Kolář ke svým poznatkům z praxe dodává:

„ Pozdní následky nejbrutálnějších šikan se podobají syndromu vyhlazovacích táborů. Jejich hlavní znaky jsou nápadně podobné: chronické depresivní stavy, poruchy přizpůsobivosti, vývoje osobnosti (Kolář, 1997, s. 69).

Na závěr této kapitoly si pokládám otázku, co vlastně nejhoršího oběť při šikaně prožívá, jak se cítí? Je to hlavně strach o život, velké ponížení včetně absence všech lidských práv. Ve své předchozí praxi jsem učila deset let na odborném učilišti a v rámci prevence proti šikaně jsem s kolegy absolvovala vzdělávací a tréninkový program Reakce učitele na šikanu. Pořádalo jej Středisko výchovné péče. Po vylosování rolí jsme si skutečně hráli na šikanu za bedlivého dohledu psychologa a musím konstatovat, že prožité zkušenosti mi umožnily úplně jiný úhel pohledu na šikanování a lépe pochopit tento patologický jev.

4.3 Oběť a pomoc

Oběť šikany jsme povinni hlavně chránit před dalším ubližováním, například získat podporu a dohled staršího spolehlivého spolužáka, zabezpečit klidnou cestu ze školy, zapojit vhodně rodiče. Abychom zjistili, k jak vážným následkům na psychice oběti došlo, je vhodné doporučit dítěti odborné psychologické vyšetření. Vyloučit tím také možnost případných siucidálních úmyslů oběti, které vůbec nemusí být patrné. V současné době se dobře osvědčila

několik měsíců trvající skupinová psychologická péče o oběti šikany. Trénují tam metody pěstování odolnosti proti projevům šikany (např. trénink asertivity, sportovní aktivity).

Při pomoci oběti by se měli velkou mírou podílet i rodiče. Věnovat dítěti více času, určitě mu hodně naslouchat a pozitivně se ho snažit podpořit (Říčan, Janošová, 2010).

Vyšetří a potrestají-li se agresori, oběť nemůžeme hned ponechat bez povšimnutí a ochrany. Odborníci doporučují pravidelná setkávání s učitelem, oběti můžeme určit nějakého ochránce buď ze třídy, nebo z vyššího ročníku, intenzivně sledovat vývoj situace a být v kontaktu s rodiči a spolupráce s odborníkem.

4.4 Léčba nakaženého kolektivu

Třída potřebuje od třídního učitele co nejdříve dostat informace o tom, co se stalo a jak se bude škola snažit situaci napravit. Vhodné tresty mají též odstrašující efekt pro případné další agresory. Pokud šikanování úplně rozvrátilo kolektiv třídy, mimo vyloučení agresora je nezbytné přeložit do jiné třídy zbytek dětí ze třídy původní. Pro těžší formy šikany je nutné využít rad a cenných zkušeností odborníků. V jejich režii se v praxi osvědčily tzv. stmelovací pobyty s nemocným kolektivem.

Při napravování situace doporučuje M. Kolář **metody vnějšího a vnitřního nátlaku**, jež jsou zásadně odlišné. Cílem metody nátlaku vnějšího je dosáhnout toho, aby aktéři šikany zastavili své agresivní aktivity. Smyslem je ochrana třídy jako celého kolektivu a opětné dodržování školního řádu. V praxi to znamená pohovory individuální nebo před komisí, potrestání agresorů, oznámení trestů před třídou a konečně ochrana pro oběť šikanování.

V případech vyjímečných lze aplikovat metodu vnitřního nátlaku tzv. „metoda usmíření“. Pečlivě musí být zváženo, zda má tato metoda šanci uspět. Podle názoru M. Koláře ji lze využít u šikan ne příliš brutálního typu u dětí zhruba mladšího věku školního a agresor také projevuje snahu o svou proměnu (Kolář, 2001).

4.5 Minimální preventivní program škol a program proti šikaně

Povinností každé školy je každoročně vypracovat Minimální preventivní program, jehož nutnou součástí je taktéž **Krizový plán šikany**, o němž nyní napíšeme několik slov. Koordinace tvorby přísluší školnímu metodikovi prevence, který může detaily konzultovat s okresním metodikem prevence a ostatními zaměstnanci školy. Nabízí se otázka proč? Poněvadž šikanování se agresor snaží co nejvíce skrýt a tak k provalení agrese může dojít kdekoli v budově školy, například v šatně. Všichni zaměstnanci by tedy měli vědět, co je potřeba udělat v takové situaci. Celkově je za krizový plán pak zodpovědný ředitel školy. Na začátku školního roku by s ním měli být seznámeni i žáci a jejich rodiče. Hlavním cílem

programu je vytvořit žákům bezpečné a přijatelné prostředí pro výuku a zaměřit se hlavně na správnou komunikaci.

MPP se vypracovává pro aktuální školní rok a zahrnuje základní informace o dané škole – počet žáků, tříd a další údaje. Zajímavé jsou informace o primární prevenci, kterou zajišťuje škola svým žákům podle možností. Bývají to akce pro žáky, které posilují pozitivní rozvoj osobnosti, dále například další vzdělávání pedagogů na bázi sociálně patologických jevů. Na počátku nového školního roku se provádí evaluace MPP.

Škola má povinnost v problematice sociálně patologických jevů se řídit důležitým nařízením, kterým je **Metodický pokyn k primární prevenci sociálně patologických jevů u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních č.j. 20 006 / 2007 – 51**. Zde se dočteme o povinnostech ředitele školy, učitelů, metodika prevence atd. Všem pedagogickým pracovníkům se klade na srdce vytváření pozitivního prostředí ve škole a pěstování kladných mezilidských vztahů.

Šikanování popisujeme jako sociálně patologický jev ve společnosti, jehož negativním působením onemocní celá skupina. V postupu řešení šikany bychom měli dodržet určitý postup, který doporučuje odborník M. Kolář. Na zřetel musíme brát i prožité trauma oběti, které má často dlouhodobé a vážné následky. Pokud šikanování probíhalo delší dobu, nemůžeme čekat, že se situace napraví brzy, jako v životě obecně platí, že všechno má svůj čas.

EMPIRICKÁ ČÁST

5 Výzkum

5.1 Cíl výzkumu

V empirické části mé diplomové práce se zaměřuji na zjištění, jaké následky si nesou oběti šikanování a hlavně jak se s náročnou zátěží poté vyrovnávají. Specifikem mého zájmu jsou děti na druhém stupni základní školy. Výzkumná otázka zní, jakými způsoby se oběť vyrovnává s útoky agresora?

5.2 Empirický vzorek

Vzorek pro svůj empirický výzkum jsem našla po nelehkém hledání na jedné nejmenované základní škole, kde jsem po rozhovoru s výchovným poradcem našla dva velmi zajímavé případy šikanování přímo na druhém stupni ZŠ. Obětí v prvním případě je chlapec ze sedmé třídy, který čelil dlouhodobé fyzické i psychické šikaně včetně manipulace s věcmi. Druhou obětí je děvče z osmé třídy, která se potýkala s formou kyberšikany prostřednictvím emailů naštěstí pouze tři měsíce.

5.3 Metody výzkumu

V pedagogickém výzkumu jsou voleny extrémní případy převážně v situacích, kdy se výzkumník snaží o komplexní zahrnutí všech stránek určitého sledovaného jevu. V kvalitativním výzkumu pracujeme hlavně se slovy a textem. Pro svůj kvalitativní výzkum jsem si vybrala metodu kazuistiky a hloubkového interview.

5.3.1 Kazuistika

Tato metoda patří nejen v oblasti pedagogiky k základním výzkumným metodám. Je to vlastně určitý způsob, jak pochopit a porozumět složitým sociálním jevům. Analyzovaný objekt by měl být hodnocen komplexně ve svém přirozeném prostředí.

Pro větší objektivnost je dobré využít více informačních zdrojů s využitím dostupných metod sběru dat. Pomocí této metody bych se pokusila rozkrýt kontext závažné situace, jakou je právě šikana. Správná volba případu je nesmírně důležitý krok v dalším zdárném postupu výzkumu.

5.3.2 Hlubkové interview

Nejčastěji používaná metoda sběru dat ve výzkumu kvalitativním. Badatel tak může lépe porozumět pohledu na jev a pocitům druhých lidí. Máme možnost podchytit výpovědi a slova in natura. Při svém výzkumu používám polostrukturovaný rozhovor, který se vyznačuje předem připraveným seznamem témat a otázek. Při provádění rozhovoru zároveň dotazovaného pozoruji, neboť projevy neverbální komunikace často samy o sobě hodně vypoví a vhodně doplní vyřčená slova.

Pro účely svého výzkumu jsem prováděla rozhovory s výchovným poradcem a psychologem pedagogicko- psychologické poradny. Pro doplňující informace jsem sáhla do pedagogické dokumentace, například katalog žáka, třídní kniha. Své osobní poznatky mi byli ochotni svěřit i ostatní učitelé v dané škole.

5.4 Metody zpracování výzkumu

Abych mohla zahájit analýzu získaných dat, použila jsem v rámci kvalitativního výzkumu techniku otevřeného kódování a dále jsem pokračovala v analýze technikou vyložení karet. V empirické části jsem vycházela převážně z knižní publikace od R. Švaříčka a K. Šedové, která je vděčným pomocníkem a průvodcem kvalitativním výzkumem v pedagogických vědách. Nejdříve jsem však podnikla hlubková interview s výchovným poradcem na dané škole a s psychologem pedagogicko- psychologické poradny. Během rozhovorů jsem si pečlivě zapisovala poznámky a současně bedlivě pozorovala respondenta a jeho neverbální komunikaci. Posléze jsem rozhovory ručně přepsala včetně zahrnutých poznatků z pozorování.

5.4.1 Otevřené kódování a „vyložení karet“

Jedním z efektivních způsobů pro analýzu dat získaných kvalitativním výzkumem je právě tato technika, která je pro svou jednoduchost a účinnost často používaná. Kódování znamená v podstatě rozbor získaných údajů a následně složených jiným způsobem. Z možností způsobů kódování jsem využila kódování v ruce, označované jako metoda papír a tužka. Nad textem rozhovorů na papíře jsem vepisovala jednotlivé kódy a pro zpětné dohledání v textu jsem si číslovala jednotlivé řádky analyzovaného textu. K obsahům jednotlivých kódů jsem si pořizovala podrobnější poznámky.

Když jsem získala určitý seznam kódů, začala jsem provádět jejich kategorizaci. Tento systém kategorií je jakýsi zárodek analytického příběhu. Vzniklé kategorie musí mít logickou souvislost s cílem výzkumu. Technika „vyložení karet“ je velmi jednoduchá a velmi dobře využitelná následně po otevřeném kódování. Kategorie kódů se uspořádají do nějaké linie

a vznikne text vlastně převyprávěním obsahu jednotlivých kategorií. Nemusí se nutně zahrnout všechny získané kategorie, avšak ty zahrnuté musí být nějak vzájemně spjaté (Švaříček, Šed'ová, 2007).

5.5 Výsledky výzkumu

V této kapitole budu prezentovat, k jakým výsledkům jsem po svém empirickém zkoumání došla. Pro lepší přehlednost níže předkládám strukturu této obsáhlé kapitoly.

Struktura této kapitoly:

Kazuistika č. 1 – Šikana a její následky pro oběť

Rozhovor č. 1 – s výchovným poradcem

Kazuistika č. 2 – Šikana v novém kabátě - kyberšikana

Rozhovor č. 2 – s výchovným poradcem

Rozhovor č. 3 – s psychologem, vztahující se k oběma kazuistikám – doplňující

Vzniklé kategorie – kazuistika č.1

Kódováním hloubkového rozhovoru s výchovným poradcem jsem získala tyto kategorie, s nimiž budu dále pracovat:

AGRESOR

OBĚŤ

ŠIKANA

SELHÁVAJÍCÍ RODINA

PŘÍČINY CHOVÁNÍ

POŠKOZENÍ ZDRAVÍ

KOLEKTIV

POTRESTÁNÍ

NÁSLEDKY ŠIKANY

VYROVNÁNÍ SE S NÁSLEDKY

TERAPIE

5.5.1 Kazuistika č. 1 – Šikana a její následky pro oběť

Téma šikany jsem si zvolila z více důvodů. Zajímám se o problematiku sociálně patologických jevů, poněvadž učím odborné předměty u maturitního oboru Sociální péče a tento školní rok jsem začala plnit funkci metodika prevence na naší škole. Šikana jako negativní jev nejen ve školách stále přibývá, proto jsem se rozhodla věnovat právě tomuto jevu. Zároveň jako třídní učitelka prvního ročníku bych chtěla udělat maximum pro prevenci šikany ve třídě a tudíž mě její problematika zajímá hlouběji.

Budu zde hledat odpovědi na otázku, jakými způsoby se oběť vyrovnává s útoky agresora. Další hledání se týká možností, jak se dá s obětí šikany posléze pracovat. Ve své výzkumné zprávě popíši, jak jsem prováděla výzkum, k jakým zjištěním jsem se dopracovala a své poznatky zahrnu do kontextu současného poznání v oblasti šikanování.

Vlastní příběh případu

Třináctiletý František se narodil jako jediné dítě v rodině české ženy a muže Roma. Rodiče se rozvedli a matka se znovu vdala za člověka slušně společensky postaveného. Materiální zajištění rodiny bylo velmi dobré. Matka byla osoba submisivní, slabá, kamarádká spíše depresivní. Jako autorita rozhodně nepůsobila. I přes dobré zázemí doma František kradl peníze. S biologickým otcem se stýkal málo a otec nevlastní byl pracovně velmi vytížen, tedy tíha péče zůstala hlavně na matce. František dovedl matku docela trápit, třeba na ni hodiny jen zíral a provokoval pohledem.

Na ZŠ přestoupil z jiné školy, na první pohled působil mile a sympaticky. O to horší bylo zjištění jeho pravé tváře. Spojil se dohromady s jiným problémovým žákem, který pocházel ze sociálně slabé rodiny. Společně si vyhlédli svou oběť – spolužáka z vedlejší třídy. Různými způsoby ho ponižovali, trápili, ve třídě panoval pocit strachu. Jejich hrátky skončily poškozením spodního prádla oběti a vážným poraněním konečnicku. Prováděli mu tzv. zářez. Rodiče objevili zranění u syna a jejich prostřednictvím se začala situace řešit. Aktéři šikany byli potrestáni třetím stupněm z chování, druhý aktér školu dobrovolně opustil. Případ byl hlášen na polici a na OSPOD. František na škole zůstal nadále a dobrovolně podstoupil pobyt ve Středisku výchovné péče. **Oběť šikany se potýkala se zhoršením prospěchu ve škole. Kromě tělesného zranění si hoch nesl hlavně psychické trauma v podobě psychosomatických problémů, jako nevolnosti, bolesti břicha, hlavy, úzkost, sociální izolace, pocit beznaděje, depresivní ladění.** Rodiče zařídili synovi psychoterapii a chození do sportovního oddílu. Nezbytná byla intervence do třídního kolektivu, protože šikanou onemocní celá skupina, zvláště, trvá-li delší dobu. Zde se jednalo o dva roky.

František i po léčebném pobytu v SVP nepřestal se svým záporným chováním. Při vyučování vyrušoval, byl drzý na všechny učitele a také ničil učební pomůcky. Ještě navíc oplýval schopností manipulace druhých jedinců, které dovedl naočkovat, aby špinavou práci odvedli za něho. Do péče si Františka zkusili vzít jeho prarodiče, ovšem bez efektu zlepšení. Škola zkusila situaci řešit výchovnou komisí s rodiči a posléze s kurátorkou pro děti. František nastoupil terapii v psychiatrické léčebně v Bohnicích, ovšem pouze se trochu zklidnil užíváním medikamentů. Jako poslední pokus o nápravu se výchovu syna pokusil změnit jeho biologický otec. Františkovi zřejmě chyběla moc, kterou měl v pozici agresora a našel si ve třídě novou oběť pro své systematické týrání. Bylo jí děvče taktéž ze sousední třídy, které sexuálně obtěžoval a fyzicky napadal.

Období týrání našťestí pro oběť trvalo jen pár dní, poněvadž třídnímu učiteli se podařilo objevit modřiny na jejích rukou. Výchovná poradkyně byla zklamána naivním a liknavým postupem mladé kurátorky, která zbytečně otálela s rázným řešením. Františkova životní dráha skončila nakonec v nápravném zařízení.

Po vyložení vlastního příběhu nyní využiji získané kategorie z kódovaných rozhovorů s výchovným poradcem školy a psychologem pedagogicko-psychologické poradny. Pokusím se deskriptivním způsobem popsat významné kategorie, jež se vztahují k výzkumné otázce.

Na úvod bych ještě chtěla podotknout, že blíže nebudu specifikovat školu, kde se odehrály případy šikanování zahrnuté v mém výzkumu z důvodu zachování mlčenlivosti. Pouze upřesním, že cílem výzkumu je oběť šikany a její způsoby vyrovnávání se s následky šikanování.

5.5.1.1 Oběti a následky šikany

V tomto případě zde máme hned dvě oběti, které si agresor postupně vybral ke svým šikanujícím praktikám. První byl chlapec z vedlejší třídy, čili stejného věku jako agresor. Chlapec měl na rozdíl od agresora velmi dobré rodinné zázemí, jeho rodina byla původní, vyrovnaná. Byl jediným opečovávaným dítětem starších rodičů, kteří se nepotýkali s žádnými existenčními ani jinými závažnými problémy. Následky šikany se u oběti projevily jak ve fyzickém tak i psychickém zdravotním stavu. V souladu s odbornou literaturou si zde potvrzují profil případné oběti. První obětí byl chlapec z funkční rodiny, který se neuměl zdravě prosadit, navíc díky vyššímu věku rodičů byl pro děti neatraktivní, nebyl oblečen podle poslední módy. Šikanování trvalo dva roky. Délka šikanování má nesporně vliv na inenzitu jejího průběhu a následky jsou pak větší jak pro oběť šikany, tak i pro celý třídní kolektiv. Tělesné následky se za několik týdnů podařilo zaléčit, avšak tkáň je v oblasti konečnicku bohatě zásobena cévami a nervy, čili si chlapec zakusil nepříjemné bolesti.

Mnohem hůře se vyrovnával s následky duševními. Psychické deptání, ponižování přece jen trvalo dva roky a přirozeně nabíralo na intenzitě. Pro chlapce je ponižující pocit být slabý a bezbranný. Konečný projev tvrdé šikany skončil poškozením spodního prádla a poraněním konečníku, což muselo být pro jedince v rané fázi adolescence obrovským ponížením a provázáno značným pocitem studu. Šikanování způsobilo u oběti řadu psychosomatických projevů, například nevolnosti, bolesti břicha a hlavy, problémy se spánkem, trpěl úzkostí, začínal mít strach z lidí.

Pozvolna se začínal dostávat do depresivního stavu s výkyvy nálad, všechno viděl pesimisticky. Ve škole se špatně soustředil na učení a zhoršil si známky. Tato oběť v typickém případě šikanování tedy reagovala spíše únikem do nemoci a deprese. Výše popsané projevy vedou v konečném důsledku k pocitům méněcennosti, sociální izolaci, nebo až k sociální fobii. Zkušenosti psycholožky PPP vypovídají i o dalších následcích šikany Přemýšlím o tom, zda by někdy později oběť ve své beznaději nespáchala sebevraždu. Otázkou zůstává, zda si takto vážnou věc pubescenti dovedou představit, kam až může zajít mnohdy zpočátku nevinné „hraní“. Rodiče se rozumně po konzultaci s výchovným poradcem rozhodli vyhledat odbornou psychologickou pomoc a zařídili synovi individuální terapii. Svoje prožitá trauma mělo zmírnit i chození do sportovního oddílu. Kombinace psychické terapie a posilování organismu sportem je výborné spojení pro léčbu i prevenci. Druhou obětí bylo děvče, které navštěvovalo též třídu sousední a v podstatě byla jen náhodně vybranou náhradou za předchozího týraného spolužáka. Dívka byla malé drobné postavy a poněkud intorvertního projevu. Následky týrání nebyly vážné („pouze pár modřin“) a poněvadž došlo k provalení šikany velice záhy a agresor byl ze školy úplně odstraněn, děvče se díky kamarádům a rodičům dalo brzy do pořádku. V období puberty si chlapci více všímají děvčat a dochází mezi nimi k vzájemným třenicím a provokacím, ale v tomto případě se jednalo o jednostranné ubližování a vyhrožování ze strany agresora. Uvědomila jsem si, jak významnou roli při šikaně hraje čas.

5.5.1.2 Ostatní kategorie vztahující se k jevu šikany

Dnešní doba je velmi uspěchaná a plná stresu, na který každý člověk reaguje rozdílně. Analýzou získaných dat jsem zjistila, že mezi příčiny agresivity u dětí patří hlavně **selhávající rodinné zázemí**. Ve zkoumaném případě vyšlo najevo hned několik zásadních důvodů, proč agresor začal šikanovat – přítomnost genetické dispozice, rozvod rodičů, nově doplněná rodina, absence vlastního otce, labilní a submisivní osobnost matky. Tato fakta mi potvrdila přímo ze své praxe i psycholožka PPP. Ta též udává, že setkává-li se s případy šikany, po zmapování situace se často objevují v případech další souvislosti. Málokdy se jedná jen o jev

šikany a nic jiného. Navíc spojení dvou agresorů v našem případě vykazuje podobné problémy, též druhý chlapec měl vážný handicap v rodinném zázemí. Jak podotkla psychologka PPP ze zkušeností ze své praxe, školy se poměrně bojí se šikanou pracovat. Ať z důvodu odborné neznalosti, tak i z důvodu nepřiznání existence šikany na škole, bojí se špatné pověsti. Potvrdila mi též nutnost věnovat odbornou péči také agresorovi.

Nyní se dostávám k důležité pasáži mojí případové studie, k výzkumné otázce: **Jak šikanované oběti reagují na šikanování?** Vyjmenuji zde obvyklé reakce – únik do deprese či do závislosti, sebepoškození, útok (z oběti se stává agresor), smíření se situací, oznámení šikany, přestup na jinou školu, vyhledání odborné pomoci. Z analýzy dat rozhovoru s psychologkou PPP jsem si uvědomila i skutečnost, že rodiče se někdy dozví o šikaně od svého dítěte a sami vůbec nevědí, co mají dělat. Ze strachu o dítě jej paradoxně ještě stresují více, jsou úzkostní, vyčítají. Tragické následky může mít situace, kdy rodiče dítěti řeknou, ať si vyřeší situaci samo, nebo že je to jejich vina. Šikana je však silný sociální stres, s nímž si dítě samo neporadí. O pubescentech je známo, že se obecně velmi málo v tomto věku svěřují.

K poznatkům o následcích šikany bych ještě chtěla dodat, že i váhavost a nedostatečný zásah kompetentních úřadů proti agresorovi, může zbytečně prodlužovat utrpení oběti a znepríjemňovat práci pedagogům. Rodiče kontaktují pedagogicko-psychologickou poradnu nejčastěji s prosbou o radu či odbornou pomoc. Ne vždycky se na první pohled jedná o šikanu, ale až důkladným rozbořením celé situace se na ni přijde. Pokud příčina také tkví v rodině, přínosem může být i **terapie rodinná**. Na samém začátku je však nezbytné provést u dítěte komplexní vyšetření, které by vyloučilo případné specifické poruchy učení nebo chování či duševní onemocnění. Svým šetřením jsem si ověřila, jak je nezbytné **potrestat agresora**. Pro aktéra je nesmírně důležité, aby pochopil, že takové chování není správné a do budoucna nepřipustné. Pro oběť je to určitá satisfakce jeho utrpení. Ve zkoumaném případě nepomáhaly žádné tresty, osobnost agresora byla vážně narušena a jediným východiskem tak bylo umístění do nápravného zařízení. Nesmím zapomenout zmínit následnou a velmi důležitou **práci s třídním kolektivem**. V průběhu šikany dojde někdy až k totálnímu rozvratu kolektivu, kde platí normy přijaté agresorem a třídou. Doporučuje se situaci se třídou probrat, oznámit potrestání agresora. Pokud je šikana rozbujelá, je vhodné využít intervence některé z institucí, např. pedagogicko-psychologické poradny. Třídní kolektiv se musí postupně uzdravit, obnovit respekt k autoritě a platným normám a pokusit se o stmelení dětí. Oběť, pokud byla vyřazena z kolektivu, čeká náročná práce se do něj znovu zapojit. Někdy je nezbytné ji přehradit do jiné třídy nebo odchod na jinou školu.

Kolektiv třídy má v rámci posilování pozitivních sociálních dovedností ve spolupráci se školskými zařízeními různé možnosti. Psycholog PPP mi poskytl velmi dobré zkušenosti s **vrstevnickými programy**, které se aplikují na danou třídu. **Zakázku** si objedná škola, společně se zmapuje situace a psycholog spolu s okresním metodikem prevence mají šest sezení se třídou. Používají jednoduché a posléze složitější techniky práce se třídou. Zaměřeny jsou hlavně na společné sdílení, pochvalu a pozitivní emoce. Výchovný poradce v tomto případě pomoc odborníku musel využít, neboť třídní kolektiv byl v dokonalém „rozkladu“. Dva roky agresorova působení se na morálce třídy hodně podepsaly. Svým šetřením jsem došla k poznání, že dnešní kolektivy mají hodně málo společných zážitků a vzájemného sdílení. Závěrem mojí případové studie, která je opravdu velmi zajímavá, bych si dovolila říci, že nám umožňuje vidět **klasický průběh šikany se všemi jejími aspekty**. Kvalitativní rozbor dat představuje úplně jiný vhled do problematiky patologického jevu šikany. Já sama jsem ve své školní praxi šikanu u žáků zažila a toto zamyšlení nad problémem je pro mne přínosné pro řešení případů šikanu v budoucnosti.

5.5.1.3 Rozhovor č. 1

Úvodní otázky

Já: Jak dlouho pracujete s dětmi v oblasti školství?

Ona: Letos přesně 27 let učím na základní škole.

Já: Pracujete taktéž jako výchovný poradce, jak dlouho?

Ona: Čtyři roky.

Já: Máte se šikanováním dětí hodně zkušeností?

Ona: V posledních letech bych řekla, že se s ním setkávám více.

Já: S jakými formami šikany jste se setkala?

Ona: Více spíše s fyzickou formou a vulgaritou, nyní i kyberšikana.

Já: Jak si vysvětlujete Vy vzrůstající agresi mezi dětmi?

Ona: V největší míře je to podle mých zkušeností hlavně selhávající rodina a také vliv médií.

Hlavní otázky

Já: V nedávné době jste řešila dva zajímavé případy šikany. Můžete je stručně upřesnit?

Ona: V prvním případě se jednalo o závažnou formu převážně fyzického týrání spolu s psychickým. Ve druhém případě o projevy kyberšikany se sexuálním podtextem.

Já: Začněme se tedy zabývat prvním případem. Co byste mi sdělila o osobnosti agresora?

Ona: Žák sedmé třídy, který na naši školu přestoupil, řekněme mu F. První dojem, který dělal na své okolí, byl velmi pozitivní. Působil inteligentně, sebevědomě. O jeho rodině vím, že rodiče byli rozvedeni, otec Rom, avšak slušný a pracovitý a matka se znovu vdala za člověka solidně společensky postaveného. Čili hmotně byl velmi dobře zajištěn. Matka však byla velmi slabá osobnost. Později jsem se dozvěděla, že doma kradl peníze a třeba několik hodin dovedl provokativně zírat na matku, co dělá a provokovat. Tady jsem si potvrdila myšlenku, že inteligentní delikventi působí na první pohled sympaticky.

Já: Jakým způsobem začal škodit?

Ona: F. se dal dohromady s dalším problémovým žákem ze sociálně slabého prostředí.

Na škole měl nějaké incidenty ve formě fyzického napadání, např. pohlavky, plácání, plivání.

Společně si vytipovali hochu z vedlejší třídy, kterému znepríjemňovali život. Z třídního kolektivu byl vyřazen, odsunut stranou. Jejich hrátky vyvrcholily stavem, kdy oběti dělali tzv. zářez. Poškodili mu spodní prádlo a došlo i ke zranění konečnicku. Incident naštěstí zjistili rodiče oběti a samozřejmě se to řešilo i přes policii, školu a úřadem péče o dítě. Hoši dostali třetí stupeň z chování a ten první, co byl na škole dříve, ji opustil. F. zde zůstal a podstoupil dobrovolný pobyt v SVP.

Já: Co oběť, jak zvládla situaci?

Ona: Bylo to těžké. Hoch pocházel z fungující rodiny, jedináček a rodiče byli starší. Po útocích agresorů se velmi zhoršil prospěchově díky stresu, který s sebou šikana přináší. Tělesné zranění se za krátký čas zahojilo. Ovšem to na duši je běh na dlouhou trať. Chlapec měl řadu psychosomatických projevů, například nevolnosti, bolesti břicha a hlavy, problémy se spánkem, trpěl úzkostí, začínal mít strach z lidí, začínal se dostávat do deprese, cítil beznaděj. Rodiče vzali syna k psychologovi, který doporučil individuální terapii. Rodiče pak také syna přihlásili do sportovního oddílu, aby si vylepšil fyzickou kondici. Bylo také nezbytné pracovat s třídním kolektivem, kde nám velmi pomohla pedagogicko-psychologická poradna svou intervencí.

Já: Jak se vše vyvíjelo dál?

Ona: Jeho chování se však výrazně nezlepšilo. Ostatní učitelé si stěžovali, že v hodinách je drzý, vulgární, rozbíjel pomůcky. Velmi šikovně uměl manipulovat okolím – vymyslel něco a ti ostatní to provedli. Například i v hodině, když byl vyvolán, ještě v lavici si rozeplnul kalhoty a před tabulí mu spadly. Později si ho vzali do péče babička s dědou.

Situace se nezlepšila, problémy byly řešeny ve škole výchovnou komisí, rodiči, kurátorkou. Nastoupil léčbu do psychiatrické léčebny v Bohnicích, po medikamentech se zklidnil pouze fyzicky. Poté si ho vzal k sobě domů otec. Dalším způsobem F. skutků bylo sexuální obtěžování děvčete spojené s fyzickými útoky. Náhodou se povedlo třídnímu učiteli a také spolužákům objevit modřiny na ruce děvčete a to už byla poslední kapka. Jedinec putoval do nápravného zařízení. To, že se situace se vším všudy táhla dva roky, bylo také způsobeno váhavostí mladé, nezkušené a naivní kurátorky, která si myslela, že situaci půjde řešit po dobrém.

Ukončovací otázky

Já: Jaké jsou podle Vás příčiny F. chování?

Ona: Myslím si, že největší podíl mají genetické dispozice spolu s rodinným selháním a též vyšší inteligence, kterou F. obratně využíval k manipulaci i s dospělými osobami.

Já: Jak se Vám nyní jeví situace ve třídě, když je agresor pryč z kolektivu?

Ona: V době šikanování byla třída ve fázi rozkladu, téměř se tam nedalo učit. Nyní se třída uzdravuje, ovšem jsou tam patrné následky v mezerách v učivu, které budou děti dlouho dohánět.

Vzniklé kategorie – kazuistika č.2

Kódováním hloubkového rozhovoru s výchovným poradcem jsem získala tyto kategorie, s nimiž budu dále pracovat:

KYBERŠIKANA

AGRESOR

RODINA

OBĚŤ

DIAGNOSTIKA ŠIKANY

ŘEŠENÍ ŠIKANY

UČITELÉ a RODIČE

TŘÍDA

POTRESTÁNÍ

5.5.2 Kazuistika č.2 Šikana v novém kabátě – kyberšikana

Tématem mé druhé případové studie je novější forma šikanování, která se hodně rozšířila právě mezi dětmi na druhém stupni ZŠ. Záměrem výběru tohoto případu byla i myšlenka vybrat formu šikany, která mezi veřejností není zatím tolik v povědomí, jako klasická forma šikany. Na šikanu lze nahlížet z různých úhlů pohledu a vzájemných souvislostí, které se nyní pokusím vyložit ve své případové studii. Základní otázka položená ve výzkumu zní, jakými způsoby reaguje oběť na útoky agresora.

Využiji zde získané kategorie z techniky otevřeného kódování. Popisem jednotlivých kategorií kódování se budu vztahovat k výzkumné otázce. Ještě bych chtěla dodat, že v tomto případě se mi nepodařilo získat takové množství potřebných informací, jako v prvním zkoumaném případě.

Vlastní příběh případu

Čtrnáctiletý Jan byl jediné dítě rodičů, kteří se rozvedli právě v době, kdy Jan vstupoval do puberty. Rozvod rodičů nesl velmi špatně. Matka se za krátký čas znovu provdala a po materiální stránce se měla rodina velmi dobře. Jan byl jako jedináček zvyklý být středem pozornosti, avšak o tuto prioritu přišel díky příchodu nevlastního otce do rodiny. Velmi na něho žárlil. Z Janova pohledu rekonstrukce rodiny po rozvodu nedopadla podle jeho představ.

Ve škole své spolužáky kastoval na bohaté a chudé. Děti ze sociálně slabých rodin pohrdal a posmíval se jim. Tím si zřejmě kompenzoval svoje pocity méněcennosti. Jeho studijní výsledky byly podprůměrné, s učiteli měl časté konflikty, nechtěl se podřizovat autoritám ani ve škole. Často se nečekaně projevil afektivními výbuchy vzteku. Janova potřeba vybití se na někom jiném vyústila až k tomu, že si vybral pro týrání oběť ve stejné třídě. Bylo jí děvče z dobře fungující rodiny a navíc s výborným prospěchem, oblíbená v třídním kolektivu. Výchovný poradce ji definoval jako „děvče do nepohody“.

Jan si vybral pro šikanování kyberprostor a prostřednictvím velkého množství sprostých a perverzních emailů se děvče pokoušel trápit. Podle slov výchovného poradce byly emaily vzhledem k věku dětí velmi nechutné. Situace trvala zhruba tři měsíce. Ač byla oběť zdravě sebevědomá, tento nápor mailů včetně jejich obsahu s ní otrásl. Velmi se styděla a nevěděla si rady. Svoji situaci řešila uzavřením se do sebe a mnoho nemluvila. Ve třídě se šikana úplně náhodou provalila včetně identifikace agresora. Dívka se přišla svěřit výchovné poradkyni a jako důkaz ukázala svoje webové stránky, které byly klíčové pro usvědčení agresora. Případ se řešil svoláním výchovné komise. Trestem za kyberšikanu bylo uložení třetího stupně z chování a omluva oběti. Jan posléze školu opustil. Na rodičích oběti bylo rozhodnutí, zda záležitost předají na Policii ČR formou trestního oznámení. Škola ještě podnikla rozhovor s rodiči oběti a vysvětlila svoje stanovisko k případu. Třídní učitel situaci důkladně rozebral se třídou. Inormoval je o rizicích pohybu v kyberprostoru a současně dal důrazně najevo, že takové chování je nepřípustné. Díky faktu, že šikana netrvala dlouho a podařilo se ji včas diagnostikovat, následky pro oběť nebyly tak vážné jako v případě prvním.

5.5.2.1 Následky kyberšikany a osobnost oběti

V našem případě oběť úplně neodpovídá typické charakteristice ostatních obětí. Děvče bylo pohodové a bezproblémové, také stejného věku jako agresor. Avšak výborný prospěch děvčete a jeho oblíbenost mohla být jedním z důvodů, proč si vybral zrovna ji. Spíše bych se přikláněla k názoru, že svou roli zde hrály probouzející se sexuální pudy u agresora. Po hojných vulgárních emailových útocích se děvče začalo dostávat do typické situace jako ostatní oběti. Zažívala pocity strachu, studu a měla zkreslené vnímání situace, začala

pochybovat

o vlastní osobě. Velké štěstí pro oběť bylo, že našla v sobě odvalu a s problémem se přišla svěřit dospělé a kvalifikované osobě. Mohlo se tak zabránit pokračování nepříjemné kyberšikany. Nabízí se mi zde možnost k zamyšlení, zda by někdy později nedošlo i ke klasické formě šikany a případně fyzickým útokům se sexuálním obtěžováním. Dostávám se k jádru výzkumné otázky, jež souvisí s obětí a s případnými následky. Kauza se naštěstí diagnostikovala velice záhy a poté řešila správným způsobem, včetně **potrestání agresora**. Šikanování se netýká jen oběti a agresora, ale také celého **kolektivu třídy**. Agresor byl potrestán školou tak, jak měl být, za své jednání si to zasloužil a zároveň je **trest** prevencí před dalším nevhodným chováním pro ostatní žáky. Potrestání agresora je ve vztahu k oběti velmi důležité, může pak pociťovat jistou satisfakci za své trápení. Pro třídní kolektiv je řešení situace a analýza případu se třídou významná. Zajisté pro urovnání vzájemných vztahů, jestliže byly narušeny a z výchovného hlediska také výstraha pro potenciální další agresory.

Neméně důležitou kategorií, jež má stěžejní souvislost s obětí šikany je **osobnost agresora**. Nemám bohužel informace o Janovu biologickém otci a situaci v původní rodině, čili nevím, zda sklon k afektivitě je v jeho případě též spoluúčast genetické zátěže. Zajisté rozhodující vliv na osobnost agresora měl **rozvod rodičů** a nově doplněná rodina o nevlastního otce, na kterého Jan ještě žárlil. Jako jedináček se nedokázal vypořádat se ztrátou výhradní pozornosti. Podle odborné literatury absence otce v rodině obzvláště v období puberty bývá předzvěstí k budoucímu patologickému chování chlapců. Potlačovaná frustrace na sebe nenechala dlouho čekat a projevila se ve formě myšlenky na týrání někoho jiného. Pravděpodobnost horšího Janova prospěchu a možný nezájem děvčete způsobil myšlenku na pomstu a následné obtěžování a ponižování. K nervové labilitě, která je v pubertě výrazná, se ještě přidaly komplexy méněcennosti agresora.

Musíme si uvědomit, jak významnou roli hraje u dětí důvěra k dospělým a že **učitel** si někdy může získat důvěru větší než třeba rodič nebo kamarád. Což je v podstatě apel na všechny pedagogy, nejen na výchovné poradce a metodiky prevence, ale i na třídní učitele a ostatní pedagogy. Při oznámení šikany by se měl učitel držet rad, jež poskytuje odborná literatura a pro akutně vzniklou situaci násilí ve škole je k dispozici krizový plán. Z praktických zkušeností psychologů PPP vyplývají zajímavé skutečnosti o **rodičích** dětí. Pokud se jim dítě svěří, jejich reakce bývají rozmanité. Od strachu a úzkosti, po výčitky, rady, aby si toho dítě nevšímal nebo že si za to může samo. Rodiče tak mohou z neznalosti

a nevědomosti přispět až ke tragickým koncům. V našem popisovaném případě se mi tyto okolnosti nepodařily zjistit zřejmě díky krátkému trvání kyberšikanování. Jako preventivní působení ve škole je vhodné posilovat pozitivní vztahy a komunikaci v kolektivu i mezi žáky a učiteli. V rámci prevence ICT komunikace by bylo vhodné, aby učitelé v tomto předmětu žáky více informovali o možných rizicích současných technologií. Určitě by se měla zlepšit spolupráce rodičů a školy v informovanosti o sociálně patologických jevech. Tento úkol je kladen školám v rámci působení primární prevence.

V tomto textu jsem se pokusila zamyslet nad kyberšikanou v jednom konkrétním případě. Zaměřila jsem se na popis projevů šikany, ale též jaké další faktory hrají důležitou roli ve vývoji šikanování. Jsou jimi rodinné zázemí dětí a doba, po kterou šikana trvá. Z praxe psychologičky PPP vyplývá, že často šikana pomůže při jejím řešení odhalit i problémy v rodině a pak je namístě zahájit rodinnou terapii. Odborná péče by měla být věnována taktéž agresorovi, neboť jeho negativní chování někdy bývá jakýmsi voláním o pomoc.

5.5.3 Rozhovor č. 2

Úvodní otázky

Já: Jak dlouho pracujete s dětmi v oblasti školství?

Ona: Letos přesně 27 let učím na základní škole.

Já: Pracujete taktéž jako výchovný poradce, jak dlouho?

Ona: Čtyři roky.

Já: Máte se šikanováním dětí hodně zkušeností?

Ona: V posledních letech bych řekla, že se s ním setkávám více.

Já: S jakými formami šikany jste se setkala?

Ona: Více spíše s fyzickou formou a vulgaritou, nyní i kyberšikana.

Já: Jak si vysvětľujete Vy vzrůstající agresii mezi dětmi?

Ona: V největší míře je to podle mých zkušeností hlavně selhávající rodina a také vliv médií.

Hlavní otázky

Já: Požádám Vás o stručný popis druhého případu, jež jste řešila – kyberšikana.

Ona: Mým druhým případem na druhém stupni naší školy byl poměrně nechutný způsob kyberšikany – sexuální obtěžování děvčete zasíláním sprostých a perverzních emailů.

Já: Co si vybavujete o agresorovi?

Ona: Začala bych jeho rodinným zázemím. Jeho biologičtí rodiče se rozvedli, matka se podruhé vdala. Materiální zázemí bylo velmi dobré. Chlapec byl jedináček a na nového tatínka žárlil.

Já: V jakém byl ročníku?

Ona: Byl to osmák. Své komplexy si vybíjel na spolužácích, posmíval se žákům z horších sociálních poměrů.

Já: S učiteli vycházel dobře?

Ona: Kdepak, měl konflikty také. Nechtěl se podřizovat autoritám, chytal ho neovladatelný vztek. Studijní výsledky měl podprůměrné, ale naproti tomu dovedl mít originální nápady při řešení školních úloh.

Já: Co osobnost oběti?

Ona: Bylo to děvče ze stejné třídy. Měla velmi dobré sociální zázemí a v kolektivu byla velmi oblíbená. Rozhodně byla i zdravě sebevědomá, s výbornými studijními výsledky, skoro bych řekla holka do nepohody.

Já: Jakým způsobem se kyberšikana provalila?

Ona: Dívka se mi přišla svěřit, ve třídě se provalilo, kdo ji obtěžuje a požádala o pomoc. Ukázala svoje webové stránky a dalším šetřením byl agresor usvědčen z obtěžování.

Já: Jak jste situaci řešili?

Ona: Nejprve se konal pohovor s matkou agresora a pohovor s agresorem samotným – výchovná komise. Žák byl potrestán třetím stupněm z chování a školu opustil. Dále následoval pohovor s rodiči oběti a rozbor situace se třídou.

Další potrestání agresora bylo mimo školu, poněvadž bylo již na rodičích, zda podají trestní oznámení na policii ČR.

Ukončovací otázky

Já: Myslíte si – i díky vaší zkušenosti s tímto jevem, že jsou rodiče a učitelé informováni dostatečně o novém jevu kyberšikany?

Ona: Myslím si, že rozhodně ne. Vidím problém i v tom, že rodiče a učitelé jsou ze starší generace a nejsou většinou tolik počítačově zdatní jako současná mládež. A často vůbec netuší, co je možné pomocí ICT technologií páchat.

Kategorie vzniklé z hloubkového rozhovoru s psychologem pedagogicko-psychologické poradny

Z tohoto materiálu očekávám jako výstup možnosti jak pracovat s dětmi, v jejichž kolektivu se vyskytla šikana. Poznatky získané výzkumem jsou pro mne stejně cenné jako poznatky načerpané z odborné literatury.

Vzniklé kategorie:

VRSTEVNICKÝ PROGRAM

ZAKÁZKA

PROJEVY ŠIKANY

AGRESOR

OBĚŤ

RODIČE

PPP PORADNA

OSTATNÍ PŘÍČINY

5.5.4 Rozhovor s psychologem PPP – č. 3

Já: Jak dlouho pracujete jako psycholog PPP?

Ona: Pracuji zde již tři roky. Jeden rok jsem pracovala ve Speciálně pedagogickém centru.

Já: Co Vás vedlo k tomu, že se více věnujete problematice šikany?

Ona: Právě to, že v našem městě není nikdo, kdo by se šikaně věnoval, myslím z institucí. Středisko výchovné péče je až 20 km vzdáleno.

Já: Jak dlouho se věnujete šikaně a jakým způsobem?

Ona: Mimo mojí práce v poradně, kde pracuji i jako rodinný terapeut a psycholog, věnuji se s mojí kolegyní – okresní metodičkou prevence- vrstevnickým programům. Děláme je již dva roky.

Já: Můžete mi tyto programy více přiblížit?

Ona: Samozřejmě. Je to dost náročná činnost a je vhodnější pracovat ve dvou. Program je rozplánován na šest sezení se třídou s odstupy čtrnáct dní až tři týdny. Přijmeme-li zakázku od nějaké školy, že ve třídě není něco v pořádku, dáme si informační schůzku s výchovným poradcem a metodikem prevence. Zmapujeme si předběžně situaci, avšak nikdy nemůžeme jistě vědět, čemu budeme v té třídě čelit, co vyplave na povrch. Školy se dost bojí se šikanou pracovat.

Já: Jaké jsou časté příčiny šikany, které řešíte s dětmi na druhém stupni?

Ona: Tak bývá to migrace dětí, ať už z důvodu stěhování nebo spojování tříd, také někdy opomíjená prevence na prvním stupni. U šestých tříd je zlomem přechod na druhý stupeň. Svou úlohu pak hraje i rodinné zázemí dětí a osobní problémy jedinců.

Já: Jak vypadá první sezení se třídou?

Ona: Poprvé máme jen pár základních informací od jiných zdrojů než je třída. Uděláme s dětmi kruh a snažíme se zmapovat situaci ve skupině naším pohledem. Poprvé použijeme úplně jednoduché techniky. Protože je kolektiv rozbitý, musíme pracovat pomalu. Na každé další sezení se pečlivě připravujeme, přidáváme složitější techniky, s nimiž následně pracujeme a vždy podle aktuálního vývoje situace ve třídě. Učíme děti toleranci, aby se uměli i navzájem pochválit. Z každého programu vypracujeme zprávu a vyhodnotíme ho.

Já: Mohla byste zmínit nějaké Vaše obecné postřehy, které jste získala touto činností?

Ona: Určitě je to fakt, že třídám dost chybí společné zážitky a sdílení něčeho zajímavého. Další věc, kterou děti velmi citlivě vnímají a řeší ji, je spravedlnost. Obzvláště ze strany učitelů je žáky bedlivě sledována.

Já: S jakými projevy šikany se setkáváte?

Ona: Tak s fyzickými útoky jako strkání, praní, fackování. Z psychických forem to bývají nadávky, posměch, pomluvy, skupinkování, hierarchie ve třídě. Vyjímkou není ani ničení a manipulace s věcmi. Psychická šikana je více skrytá, špatně se objevuje. Děti se často bojí něco říci, mají strach z odmítnutí dospělého. Mé zkušenosti jsou i takové, že někdy se stává, že se k oběti snaží někdo přiblížit, v dobrém, a ona už o to nestojí, reaguje negativně a to zase dále vyvolává bludný kruh. Také znám situaci, kdy vyřešíme-li šikanu a agresorovi vezmeme tím jeho silnou pozici, kterou potřebuje, vezme si třeba na paškál další oběť. Věnovat se musíme jak oběti, tak agresorovi.

Já: S jakými následky jste se u obětí šikany prakticky setkala?

Ona: Věnovala bych se nyní hlavně psychickému traumatu oběti. Děti na druhém stupni jsou v pubertě, přecitlivělí a zranitelní. Při šikanování mají zkreslený pohled na sebe, problematický vztah ke své identitě, pocity méněcennosti. Může nastoupit deprese, kterou je třeba řešit medikací. V depresivním stavu může dítě sklouznout na šikmou plochu, je ohroženo extrémami – například závislostmi, partou. Zrodí se záškoláctví. V krajním případě může situace vyhoutit sebevraždou nebo pokusem o ni.

Myslím si, že oběť dlouhodobé šikany určitě potřebuje psychologickou péči, někdy i psychiatrický pobyt. Ještě zmíním situaci, kdy se oběť šikany naopak stane agresorem, aby si vykompenzovala svoje utrpení na někom jiném.

Nelehká je situace pro rodiče oběti, samozřejmě je to zasáhne, stanou se úzkostnými, čímž dítě ještě více stresují. Někdy mu vyčítají, že se neumí bránit nebo že si toho nemá všimnout. Pro dítě je však šikana velmi náročným stresem, který samo nezvládne.

Já: Řešíte šikanování jen na popud školy?

Ona: To ne. Do poradny mi také volají rodiče s prosbou o radu nebo pomoc. Někdy to nebývá ani na první pohled šikana. Třeba se rodič ozve s tím, že se dítě ve škole zhoršilo.

Já: Jak postupujete?

Ona: Nejdříve udělám komplexní vyšetření dítěte, abych vyloučila specifické poruchy učení, dále test inteligence. Důležité je zmapování rodinného zázemí, jak rodina funguje, zda dítě neprožilo více stresových situací v krátkém období. Pokud se vyklube šikana, řeším to případ od případu. Třeba jestli je agresor typický nebo je oběť jen slabší, zakomplexovaná. Vždycky je to jiné a individuální. A velmi často spojeno ještě s jiným problémem nebo problémy. Pokud je potřeba, dělám i rodinnou terapii.

Já: Můžete mi doporučit nějaké techniky v rámci terapie šikany, které používáte?

Ona: Mojí oblíbenou technikou, kterou s dětmi využívám je „okenice“. Na ní mohu výborně sledovat vývoj třídy. Děti docela i baví a já mohu klidně pozorovat vztahy mezi dětmi.

Já: Co agresori?

Ona: Samozřejmě musí následovat potrestání agresora za činy, které provedl, nicméně jeho chování je impulsem k hledání příčin jeho patologického chování. Zažila jsem případ, kdy se hoch choval dost agresivně, a když jsem nahlédla do rodiny, měl přísného otce, který ho často tvrdě fyzicky trestal. Což jen vytváří další spirálu agrese.

Já: Mohla bych Vás na závěr požádat o takové malé shrnutí Vašeho náhledu a postřehů ohledně šikany?

Ona: Pokusím se. Každopádně je šikana složitý jev, který se většinou odehrává v kontextu dalších jevů. Chtěla bych zmínit příklady šikany s trochu netradičním průběhem. Ne vždy si učitel uvědomuje, že svým jednáním posiluje agresory a oběť třeba ironicky zesměšňuje a ponižuje. Někdy se může dít vědomě – sympatizuje s agresory, někdy skutečně nevědomě.

Další častý jev, který nepomáhá zase učitelům, je znevážení učitelské autority. Rodiče se vyjadřují na adresu učitelů nevhodně až urážlivě a děti si tak myslí, že se mohou vyjadřovat stejně a chovat se nevhodně. Rodiče je v tom ještě podporují.

Taktéž jsem se v praxi setkala se situací, kdy šikanu chtěl učitel řešit, ale vedení školy ji bagatelizovalo, ne-li popřelo. Třeba i ze strachu před pověstí školy. Kuriozitu tvořil případ, kdy i vedení mělo zájem na tom šikanu řešit, avšak třídní učitel nedovolil žádnou intervenci a urputně se hájil, že situaci zvládne.

Na závěr bych si dovolila říci, že mezi dětmi hraje v současné době velikou roli jejich sociální zázemí a tak děti ze sociálně slabých rodin mají velké problémy v třídním kolektivu obstát.

6 Závěr výzkumu

V rámci analýzy získaných dat jsem objevila podstatné souvislosti týkající se problému šikanování, mnohé jsem si tak ověřila v souladu s odbornou literaturou. Jisté je, že každý případ je z celistvého pohledu jiný a na řešení neexistuje žádná univerzální šablona.

Jsem si vědoma faktu, že závěry z mého empirického zkoumání vychází pouze z analýzy dvou případů šikanování. Zároveň si dovoluji podotknout, že je značně obtížné sehnat vhodný případ pro empirický výzkum. Typických případů není velké množství, mnohé zůstávají latentní. Oslovení výchovní poradci mají obavy o zachování anonymity případu a povinné mlčenlivosti. Ze stejného důvodu proto blíže nespecifikuji lokalitu mých zvolených případů.

Ve vztahu k výzkumné otázce konstatuji, že pokud šikanování netrvá dlouho, následky pro oběť jsou poněkud méně závažné. Pokud je šikana správně diagnostikována a posléze řešena, prospěje to i třídnímu kolektivu. Je-li rozvrácen a vztahy jsou vážně narušené, je namístě intervence z instituce pomáhající školám, například pedagogicko-psychologická poradna nebo středisko výchovné péče. Výzkum prokázal jako velmi účinnou metodu práci s třídním kolektivem formou vrstevnických programů, které jsou vytvářeny speciálně na zakázku. Děti se učí sdílet pocity, zážitky a komunikovat, posilovat vzájemné kladné sociální vztahy. Obecně řečeno, dnešní děti podnikají velmi málo společných aktivit, které by je sbližovaly.

Dále chci apelovat na rodiče i pedagogy, aby se pokusili v rámci svých možností získat o dětech co nejvíce informací a zajímali se o ně, o jejich problémy, ale i radosti. Výbornou prevencí proti šikanování je fakt, aby rodiče věděli, kde, s kým a jak tráví jejich potomci volný čas. V jejich silách a moci je toto uhlídat, navíc připomínám zákonnou povinnost a zodpovědnost rodičů za dítě.

Podstatným pozitivem v boji proti šikaně by mohla být jednotnost a solidarita mezi pedagogy, což často na školách nebývá samozřejmostí. Z praxe dotazované psychologičky vyplývá skutečnost, že ve většině řešených případů šikany se na dané škole ukázalo podobně negativní klima i mezi učiteli.

V rámci prevence boje proti kyberšikaně mohou mít učitelé ICT podstatný vliv na mínění žáků a možná rizika poskytováním informací o negativech ICT a následcích neopatrného pohybu v kyberprostoru.

Nyní se dostávám ke klíčové otázce výzkumu, jakým způsobem se oběť vyrovnává s útoky agresora? Z hloubkových rozhovorů s odborníky z terénu jsem zjistila tyto způsoby: oběť odejde na jinou školu, vyhledá odbornou pomoc, svěří se – rodičům, učiteli, výchovnému poradci, uniká do deprese či do jiné patologické formy chování, školní fobie, psychické nebo fyzické trauma. V mých analyzovaných případech došlo v prvním popsáném případě k závažným následkům na tělesném i duševním zdraví oběti. Dva roky trápení a týrání jsou příliš dlouhá doba. Odborník na šikanu M. Kolář však tvrdí, že zvláštním způsobem surové týrání oběti můžeme nazvat šikanou, i kdyby se jednalo jen o jeden jediný útok. Nemohu tak spolehlivě tvrdit, že by zde platila přímá úměrnost ve smyslu – čím déle šikana trvá, tím horší následky pro oběť.

Na otázku, jak lze následně pracovat s obětí šikany, se nabízí mnoho způsobů. Vyhledání odborné pomoci PPP nebo SVP, rodinná terapie, sport, medikace v případě deprese, trénink asertivity, skupinová terapie a další. Výborný způsob prevence sociálně patologického jevu šikany je zajímavý způsob vedení třídnických hodin. Učitel by se měl snažit o co největší maximum získaných informací o svých žácích. Za zásadní vzhledem k získaným informacím z mého kvalitativního výzkumu považuji dostatečné informace o rodinném zázemí žáků. Třídní učitel pak má značně jednodušší možnost, jak správně zanalyzovat problémovou situaci, v níž se bude konkrétní žák nacházet.

Pro budoucnost našich dětí se vyplatí investovat více energie do primární prevence, která na všech našich školách není na dostatečné úrovni a pěstování důvěry, vzájemného porozumění mezi žáky navzájem a též mezi žáky a pedagogy.

ZÁVĚR

Základními úkoly výchovy a pedagogické práce je vytvořit v třídním kolektivu prostor pro bezpečí a pohodu pro všechny děti. Hodnoty naší mladé generace se přizpůsobily hodnotám, jež převažují v naší společnosti. Jsou jimi touha po moci a bohatství, často za cenu násilného chování. Způsoby dosahování těchto cílů mají stále razantnější nádech agresivity.

Šikanování je pro děti silným sociálním stresem a ve školním kolektivu zároveň těžkou poruchou vzájemných vztahů ve skupině. Každý pedagog je na začátku školního roku postaven před fakt, že má před sebou skupinu dětí, o jejíž konstelaci neví téměř nic. Na pedagogy vzrůstají nároky nejen na činnost odbornou, ale i na stránku výchovnou.

Řada rodin nemá v dnešní uspěchané době na své děti čas, někteří jsou pracovníčně značně vytížení a jiní se o děti nestarají z důvodů patologických. Určitá část se o své potomky ani starat nechce. Vysoká míra stresu ve společnosti vede ke zvýšeným projevům násilí právě i v rodinách, skoro na denním pořádku slyšíme v médiích zprávu o rostoucím počtu případů syndromu CAN (syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte).

Zejména projevy násilí v televizi jsou pro výchovu dětí nebezpečné, žijí s tím odmalička a později nejsou schopny pochopit riziko násilí vůči svým spolužákům. Konzumní způsob života orientovaný na okamžité uspokojení potřeb spolu s nekvalitním trávením volného času je úspěšný prediktor pozdějšího negativního chování a jednání dítěte.

V diplomové práci se věnuji pohledu na šikanování a analýze tohoto sociálně patologického jevu za použití metody kazuistiky a hloubkových rozhovorů. Specifickou skupinou výzkumu jsou děti na druhém stupni ZŠ. Cílem mé práce bylo zjistit, jakými způsoby se oběť vyrovnává s útoky agresora. V kazuistice č.1 bylo možné vidět celý průběh klasického případu šikany včetně rozmanitých následků, jež si oběť z týrání odnesla. Kazuistika č.2 ukazuje případ, kdy se patologický jev šikany podařilo včas zastavit a ochránit oběť před případnými závažnými následky šikanování. Opět zde zdůrazňuji nutnost vhodného preventivního působení ve školách zaměřeného na eliminaci sociálně patologických jevů, kterých razantně přibývá.

Tato práce prokázala, jak je patologický jev šikany složitý, základný, jaké všechny faktory zde působí a hrají významnou roli. Jsou jimi především **rodinné zázemí, kvalita osobnosti učitele, délka trvání a razance šikanování, a následná odborná práce se všemi zúčastněnými aktéry.**

Pro rodiče a učitele z této diplomové práce vyplývá, že by se měli snažit vědět o dětech co nejvíce, hovořit s nimi, zajímat se o ně, také nezapomenout pochválit a učit se vzájemně

dobře komunikovat. Z myšlenky, kterou píše na úplný závěr své práce a v níž se plně ztotožňuje s M. Kolářem, vyplývá naprosto jednoznačně – nezapomínat na sebeúctu každého lidského jedince. Každé dítě má nárok i na pochvalu, na každém najdeme i něco kladného. Nesmírně důležité je kritizovat čin, nikdy ne jedince!!!

SEZNAM POUŽITÉ LITERTURY

1. BENDL, S. *Prevence a řešení šikany ve škole*. Praha: ISV, 2003. ISBN 80-86642-08-9.
2. CAPPONI, V., NOVÁK, T. *Sám proti agresí*. Praha: Grada Publishing, 1996. ISBN 80-7169-253-0.
3. ELLIOTOVÁ, M. *Jak ochránit své dítě*. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-034-0.
4. ERB, H. H. *Násilí ve škole a jak mu čelit*. Praha: Amulet, 2000. ISBN 80-86299-22-8.
5. FROMM, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha: Aurora, 2007. ISBN 978-80-7299-4.
6. HERZOG, R. *Násilí není řešení*. Plzeň: Fraus, 2009. ISBN 978-80-7238-850-9.
7. KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-513-X.
8. KOLÁŘ, M. *Skrytý svět šikanování ve školách*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-123-1.
9. KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ, J. *Vzpoura deprivantů*. Praha: Makropulos, 1996. ISBN 80-901776-8-9
10. MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Praha: Grada Publishing, 2009. ISBN 978-80-247-2310-5.
11. MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 1994. ISBN 80-85282-83-6.
12. MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-226-2.
13. MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Slon, 2003. ISBN 80-86429-19-9.
14. NAKONEČNÝ, M. *Základy psychologie*. Praha: Academia, 2002. ISBN 80-200-0689-3.
15. PONĚŠICKÝ, J. *Agrese, násilí a psychologie moci*. Praha: Triton, 2005. ISBN 80-7254-593-0.
16. ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-049-9.
17. ŘÍČAN, P., KREJČÍŘOVÁ, D. a kol. *Dětská klinická psychologie*. Praha: Grada Publishing, 2006. ISBN 80-247-1049-8.
18. ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P. *Jak na šikanu*. Praha: Grada Publishing, 2010. ISBN 978-80-247-2698-4.
19. SMETÁČKOVÁ, I., BRAUN, R. *Homofobie v žákovských kolektivech*. Praha: Úřad vlády ČR, 2009. ISBN 978-80-7440-016-2.
20. ŠVARÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-0.
21. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-678-0.
22. VÁGNEROVÁ, M. *Základy psychologie*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0841-3.
23. VALIŠOVÁ, A., KASÍKOVÁ, H. *Pedagogika pro učitele*. Praha: Grada Publishing, 2011. ISBN 978-80-247-3357-9.
24. *Kyberšikana a její prevence- příručka pro učitele, 2009: Člověk v tísni, o.p.s., Statutární město Plzeň*. ISBN 978-80-86961-78-1.
25. *Kyberšikana – studie*. Krejčí, V. Olomouc, 2010, ISBN 978-80-254-7791-5
Realizováno v rámci projektu: Nebezpečné komunikační jevy pro učitele se zaměřením na kyberšikanu, kyberstalking, kybergrooming a další sociálně-patologické jevy

Periodika

26. MACHÁČKOVÁ, P. Kyberšikana, *Psychologie dnes*, Portál s.r.o., září 2007
27. *Závislosti a my*, odborný časopis pro sociálně patologické jevy, únor 2011

Internetové zdroje

28. Cs.wikipedia.org/wiki/Agrese
29. www.msmt.cz
30. [www.minimalizace šikany.cz](http://www.minimalizacešikany.cz)
31. <http://www.cyberbully.eu/stats-czech>
32. <http://www.skolahostivar.cz/111-projekty/>.

Souhlasím s tím, aby moje diplomová práce byla půjčována ke studijním účelům. Žádám, aby citace byly uváděny způsobem užívaným ve vědeckých pracích a aby se vypůjčovatelé řádně zapsali do přiloženého seznamu.

V Praze dne.....

.....

Podpis

Pořadové číslo	Jméno čtenáře	č. ISIC karty	Bydliště	Datum